

Makale Türü/Article Types: İnceleme Makalesi/Review Article
Geliş/Received: 28.02.2025
Kabul/Accepted: 13.06.2025
DOI: 10.17822/omad.123301

Atıf/Citation: Gökhan ARSLAN ve Alexander Alterovich LİTVİN ve Yunus Emre TANSÜ “ Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Alman-Rus İlişkilerinde Liman Von Sanders Misyonu ve İstanbul ”. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 12/33 (2025): 265-305.

Gökhan ARSLAN*

(Doktora Öğrencisi), Kazan Federal Üniversitesi / Rusya, g.arslan.89@hotmail.com, 0000-0003-4997-5354

Alexander Alterovich LİTVİN

(Prof. Dr.), Kazan Federal Üniversitesi / Rusya, hist33rus@yandex.ru, 0000-0003-2337-3304

Yunus Emre TANSÜ

(Doç. Dr.), Gaziantep Üniversitesi / Türkiye, ytansu@gmail.com, 0000-0002-6183-5302

The Liman Von Sanders Mission and Istanbul in German-Russian Relations on the Eve of World War I

The Liman Von Sanders Mission And Istanbul İn German-Russian Relations On The Eve Of World War

Abstract: This study is written to highlight Russia's response to the military mission led by Liman von Sanders, brought from Germany to reorganize and modernize the Turkish army after Turkey's defeat in the Balkan War, and to show the Russo-German negotiations during this process. The political conjuncture that emerged after Turkey's defeat in the Balkan War led to several conflicts and complications, further exacerbating old contradictions. Turkey's defeat caused serious concerns in the German government, raising the question of how the future and security of the Black Sea Straits and the Baghdad Railway could be ensured. If Russia succeeded in taking control of the straits, the Baghdad Railway would fall into Russian hands as well. The political and strategic changes that would occur in Turkey made Germany's intervention almost inevitable. The ruling circles in Turkey believed that the reorganization of the Turkish army was crucial to prevent the dissolution of the state. At the request of Grand Vizier Mahmud Şevket Pasha and with the leadership of Germany's ambassador to Istanbul, Wangenheim, the foundation of the Turkish-German military aid agreement was laid. However, this military mission interfered with Russia's historical plans to send warships through the Black Sea Straits and take control of the Straits. Therefore, Russia opposed the Turkish-German military cooperation agreement, known as the "Sanders Mission," and began diplomatic efforts with Germany to end the mission of Liman von Sanders, who had been assigned to the 1st Army Corps Command in Istanbul.

Key Words: Turkey, Germany, Russia, Liman von Sanders, Istanbul, Bosphorus, Black Sea

Öz: Bu çalışma Türkiye'nin Balkan Savaşı'ndaki yenilgisinden sonra Türk ordusunun yeniden organize ve modernize edilmesi için Almanya'dan getirilen Liman von Sanders Askeri Misyonu'na Rusya'nın verdiği tepkiyi ortaya koymak ve bu süreçteki Rus-Alman müzakerelerini göstermek için yazılmıştır. Türk ordusunun Balkan Savaşı'ndaki yenilgisi sonrasında ortaya çıkan politik konjoktür eski çelişkileri daha da kötüleştiren birçok çatışma ve komplikasyona yol açmıştır. Türkiye'nin yenilgisi Alman hükümetinde ciddi endişelere neden olmuş, Karadeniz boğazlarının ve Bağdat demiryolunun geleceğinin ve güvenliğinin nasıl sağlanacağını gündeme gelmiştir. Eğer Rusya boğazları ele geçirmeyi başarırsa Bağdat demiryolu da Rusya'nın eline geçecektir. Türkiye'de ortaya çıkacak siyasi ve stratejik değişiklikler Almanya'nın ister istemez müdahalesini kaçınılmaz hale getirmiştir. Türkiye'nin yönetici çevreleri de devletin dağılmasını önlenmesi için Türk ordusunun yeniden düzenlenmesinden geçtiğini düşünmektedir. Sadrazam Mahmud Şevket Paşa'nın isteği ve Almanya'nın İstanbul büyükelçisi Wangenheim öncülüğünde Türk-Alman askeri yardım anlaşmasının temeli atılmıştır. Ancak ortaya çıkan bu askeri misyon Rusya'nın Karadeniz boğazlarından savaş gemilerini geçirme ve Boğazları ele geçirme konusundaki tarihi planlarını engellemektedir. Bundan dolayı "Sanders Misyonu" olarak bilinen Türk-Alman askeri yardımlaşma anlaşmasına karşı çıkmış ve İstanbul'daki 1. Kolordu Komutanlığı'nda görevlendirilen Liman von Sanders'in görevinin sonlandırılması için Almanya ile diplomatik mücadeleyle başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Almanya, Rusya, Liman von Sanders, İstanbul, İstanbul Boğazı, Karadeniz.

Extended Abstract

This study examines the “Liman von Sanders Mission” within the framework of the Ottoman government’s request for a military mission from Germany, the initiatives of the German Ambassador to Istanbul, Hans von Wangenheim, and Russia’s strong reaction to the mission during the period from January 1913 to January 1914. Following the signing of the Military Aid Agreement between Turkey and Germany, Russia’s diplomatic maneuvers, direct negotiations with Germany, cooperation with Britain and France, and pressures exerted on the Turkish government are discussed in detail.

The profound impact of the Balkan Wars on the political balance in the Middle East, along with the substantial territorial losses suffered by the Ottoman Empire, raised serious concerns in Germany—particularly regarding the security of the Black Sea Straits and the Baghdad Railway. Germany regarded Russia’s perception of Istanbul and the Straits as part of its own sphere of influence, and its potential threat to the Baghdad Railway, as a direct challenge to German economic autonomy in Eurasia. Moreover, Germany anticipated that in the event of a possible war with Russia, Austria-Hungary might be compelled to fight on two fronts in the Balkans. This strategic foresight highlighted the necessity of strengthening the Ottoman military. Consequently, the reorganization of the Ottoman army and the safeguarding of the Empire’s sovereignty became a strategic imperative for Germany.

Following the defeat in the Balkan War, Ottoman ruling circles acknowledged the imperative for reorganizing and modernizing the army. The causes of this defeat were attributed not only to deficiencies in the German military training system but also to errors made by the Turkish political and military leadership. Although this setback briefly brought to the fore the idea of transitioning to the French military model, the Turkish leadership, recognizing the objectives of France and Britain toward Turkey, ultimately reached a consensus to persist with the German model. Accordingly, Grand Vizier Mahmud Şevket Pasha, with the backing of the major powers excluding Russia and Italy, decided at the beginning of 1913 to embark on a comprehensive program of military, administrative, and financial reforms aimed at modernizing the Ottoman state. As part of this initiative, the foundations of Turkish-German military cooperation were laid under the leadership of the German ambassador, Hans von Wangenheim. The agreement, prepared with the approval of Kaiser Wilhelm II, was signed in Berlin on 27 October 1913. It envisaged the modernization of the Ottoman army. However, the appointment of General Liman von Sanders to the command of the First Army Corps in Istanbul provoked a strong reaction from Russia. This reaction stemmed from Russia’s perception that it was nearing the realization of its longstanding ambitions and could not tolerate the growing influence of another foreign power over Istanbul and the Straits. Having been unable to pass its warships through the Straits since the Bosnian Crisis, Russia viewed this development as a manifestation of German expansionism in a strategically vital region.

In the initial phase of the crisis, the Russian government initiated direct diplomatic negotiations with Germany, demanding the dismissal of General Liman von Sanders. However, Germany firmly insisted that the mission had been dispatched at the request of the Ottoman government. Russia continued to oppose the appointment, emphasizing the strategic importance of the First Army Corps in the event of a potential uprising or crisis in Istanbul. Despite Russian Prime Minister V.N. Kokovtsov personally conveying his concerns to Kaiser Wilhelm II and Chancellor Bethmann-Hollweg during his visit to Berlin, the German government refused to make any concessions.

Having failed to achieve results through direct negotiations with Germany, Russian Foreign Minister Sergey Sazonov turned to securing the support of his allies. France, viewing General Liman von Sanders’s presence in Istanbul as contrary to its political and economic interests,

offered unconditional support to Russia. Britain, on the other hand, remained neutral, as Germany did not appear to be seeking a direct military confrontation. However, at Sazonov's insistence, the British Foreign Office requested clarification from the Ottoman government regarding the mission. This initiative proved fruitless, as Grand Vizier Said Halim Pasha responded by stating that the matter was an internal affair.

In the end, the German government achieved its objective by signing a military cooperation agreement with the Ottoman Empire and appointing General Liman von Sanders as commander of the First Army Corps. As a result, Germany's influence over the Ottoman Empire increased, while Russia's ability to intervene in the region was curtailed. The resolution of the mission crisis took shape largely through the diplomatic efforts of the German Ambassador in Istanbul, Hans von Wangenheim. At the end of 1913, Wangenheim returned to Berlin and began negotiations with the Russian Ambassador to Germany, Sergei Sverbeev. Following these discussions, on 14 January 1914, Kaiser Wilhelm II promoted Liman von Sanders to the rank of General of Cavalry. The following day, the Ottoman government granted him the title of Müşir (Field Marshal). However, since this rank was deemed inappropriate for the command of an army corps, Liman von Sanders was instead appointed as Inspector General of the Ottoman Army. Thus, the Liman von Sanders Mission crisis was resolved through diplomatic means, marking the end of the final major diplomatic confrontation before the outbreak of the First World War.

Introduction

Balkan Savaşları yalnızca Türkiye için değil, Avrupa ve Orta Doğu'daki tüm büyük güç dengeleri için de sarsıcı sonuçlar doğurmuştur. Türkiye'nin ağır toprak kayıplarına uğrarken, savaşın tetiklediği jeopolitik sarsıntılar başta Rusya ve Avusturya-Macaristan olmak üzere pek çok büyük devleti doğrudan etkilemiştir. Rusya, Bulgaristan'ın İstanbul'a yaklaşması ve Karadeniz'in güvenliğini tehdit etmesinden dolayı Boğazlar üzerinden sıcak denizlere inme planlarında ciddi engellerle karşılaşmıştır. Avusturya-Macaristan ise Sırbistan'ın güçlenmesiyle güney sınırında ikinci bir cephe riskini göze almak zorunda kalmış, bu durum İmparatorluğun savunma stratejisini zora sokmuştur. Almanya için ise en büyük tehdit müttefikleri Avusturya-Macaristan'ın Balkanlar'daki zayıflaması ve Türkiye'nin giderek parçalanma sürecine girmesidir. Türkiye'nin çözülmesi, Almanya'nın hayati gördüğü Bağdat Demiryolu ve Karadeniz Boğazları üzerindeki çıkarlarını doğrudan tehdit etmiş, Berlin yönetimini Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korumaya yönelik adımlar atmaya yöneltmiştir.

Bu bağlamda, Almanya'nın Türk ordusuna olan ilgisi yalnızca askeri değil, aynı zamanda ekonomik ve siyasi güvenlik perspektiflerinden kaynaklanmıştır. Balkan yenilgilerinin ardından Türk yönetimi de ordunun yeniden yapılandırılması konusunda adımlar atmak zorunda kalmış ve bu süreçte Alman askeri sistemine yönelmiştir. Sadrazam Mahmud Şevket Paşa'nın girişimleriyle başlayan reform süreci, farklı alanlarda yabancı uzmanlara dayalı bir modernleşme stratejisine dönüşmüştür. Almanya'nın desteğiyle yürürlüğe konan bu reformların somut yansıması ise "Sanders Misyonu" ile şekillenmiştir. General Liman von Sanders'in 1. Kolordu Komutanı olarak İstanbul'a atanması, yalnızca askeri bir görev değişikliği değil, aynı zamanda büyük güçler arasında Türkiye üzerindeki nüfuz mücadelesinin keskinleştiği bir dönüm noktası olmuştur. Bu durum özellikle Rusya tarafından, Boğazlar üzerindeki tarihsel çıkarlarına karşı ciddi bir tehdit olarak algılanmış ve sert diplomatik tepkilere yol açmıştır. Bu konu Türk-Rus siyasi tarihi açısından son derece kritik bir öneme sahiptir. Türkiye'nin yaşam mücadelesi verdiği bir dönemde Rusya tarihi istek ve arzularını gerçekleştirmeye bir adım mesafededir. Ancak kendi hakimiyet sahası olarak gördüğü İstanbul ve Boğazlarda yabancı bir devletin üstünlüğünü ya da kontrolünü kesinle kabul edemezdir. Rus tarih yazımında İstanbul ve Çanakkale Boğazları üzerine XIX. yüzyılın sonundan itibaren birçok çalışma yapılmaya başlanmıştır.

İstanbul ve Çanakkale Boğazları üzerine yapılan ilk tarih yazımı çalışması 1907 yılında S. Goryainov'un Rusya Dışişleri Bakanlığı arşiv materyallerine dayanarak yazdığı "Босфор и Дарданеллы" isimli çalışmadır. Bu kitap 1700 yılından 1878 Berlin Anlaşması sürecine kadar olan dönemi Rus bakış açısıyla anlatmaktadır. Yazar bu kitabında Boğaziçi ve Çanakkale Boğazı'nın yalnızca Rusya'nın değil, tüm güçlerin askeri gemilerine koşulsuz zorunlu kapatılması gerektiğini anlatmaktadır.¹ B.E. Nolde tarafından 1915 yılında yazılan "Внешняя политика: Исторические очерки" isimli eserde yazar boğazlar meselesine bir bölüm ayırarak "Boğazlar meselesini" doğu sorunun bir parçası olarak ele almaktadır. Boğazlar sorununun Rusya lehine çözülmesinin ancak Doğu sorunuyla bir bütün olarak çözülmesiyle mümkün olduğu inancındadır.²

Rusya'nın devrim öncesi tarihini ele alan birçok araştırmacı için İstanbul ve Boğazlar meselesi ilgi çekici bir konu olmuştur. Genel olarak bu yazar ve eserlere bakıldığında Rusya'nın İstanbul ve Boğazlara yönelik arzusunu ve Batılı güçlerin buna karşıtlığını ayrıntılı olarak incelemektedirler. Bu yazarlardan bazıları Fadeev A.V.,³ Şeremet V.I.,⁴ Georgiev V.A.,⁵ Bestujev I.V.,⁶ Istiyagin L.G.,⁷ Grişinskiy A.S.,⁸ Naroçnitskaya L.I.,⁹ Petrov M.A.,¹⁰ Georgiev V.A.'dir.¹¹ Rus devriminden sonra E.A. Adamov tarafından yazılan "Konstantinopol i Prolivı" (Константинополь и Проливы) isimli kitap, İstanbul ve Boğazların tarihi önemini ve boğazların stratejik konumunu detaylı bir şekilde incelenmektedir. Bu eser cilt I ve II olarak yayınlanmıştır.¹² Yine devrimden sonra M.N. Pokrovskiy tarafından yazılan "Vineşnaya Politika Rassii vı XX Veke" (Внешняя политика России в XX веке) isimli kitapta Rusya'nın İstanbul ve Boğazları ele geçirmek için verdiği tarihi mücadele anlatılmaktadır.¹³

Türk tarih yazımında Rus-Türk ilişkilerinde boğazlar meselesi üzerine yapılan çalışmalar Cumhuriyet dönemi ile başlamaktadır. Yazılan doktora tezlerinde ise genellikle detaylı bir anlatımdan ziyade birkaç başlık altında özet bilgiler şeklinde verilmiştir. Türkiye'de "Rus-Türk ilişkileri ve Boğazlar sorunu" ile ilgili ilk çalışma yapanlara bakıldığında 1918 yılında İstanbul valisi olan Süleyman Kani İrtem'dir.¹⁴ Rauf Ahmed ve Ragıp Raif tarafından "Osmanlı

¹ Горяинов, С. (2014). Босфор и Дарданеллы. Исследование вопроса о проливах по дипломатической переписке, хранящейся в Государственном и С.-Петербургском Главном архивах. Directmedia.Горяинов (2014)

² Нольде, Б. Э. (1915). Внешняя политика: Исторические очерки. In: Петроград: Юридический книжный склад "Право".(Нольде, 1915)

³ Фадеев, А. В. (1958). Россия и Восточный кризис 20-х годов XIX века.Фадеев (1958)

⁴ Шеремет, В. (1975). Турция и Адрианонопольский мир 1829 г. Из истории Восточного вопроса. М, 157-166.Шеремет (1975)

⁵ Georgiev, V. A. e. (1975). Внешняя политика России на Ближнем Востоке в конце 30-начале 40-х годов XIX в. Georgiev (1975)

⁶ Бестужев-Лада, И. В. (1961). Борьба в России по вопросам внешней политики, 1906-1910. Изд-во Академии наук СССР.(Бестужев-Лада, 1961)

⁷ Istiagin, L. G. e. (1979). Германское проникновение в Иран и русско-германские противоречия накануне первой мировой войны.Istiagin (1979)

⁸ Гришинский, А. (1913). История русской армии и флота. Рипол Классик.(Гришинский, 1913)

⁹ Нарочницкая Л. И. Россия и национально-освободительное движение на Балканах. 1979.

¹⁰ Петров, М. А. (1926). Подготовка России к мировой войне на море. In: Москва; Ленинград: Государственное военное издательство.Петров (1926)

¹¹ Георгиев, В. А., & Киняпина, Н. С. (1978). Восточный вопрос во внешней политике России: конец XVIII-начало XX в. Nauka.Георгиев and Киняпина (1978)

¹² ("Константинополь и Проливы: по секретным документам бывшего министра иностранных дел. Т. 1-2. – М.: 1925.")

¹³ Покровский, М. Н. (2011). Внешняя политика России в XX веке.Покровский (2011)

¹⁴ İrtem, S. K. (1936). Boğazlar meselesi. Akşam Matbaası.(İrtem, 1936)

Hariceyesi Boğazlar Meselesi”¹⁵ adlı kitap Birinci Dünya Savaşı’nın devam ettiği yıllarda Türk Dışişleri personeli tarafından kaleme alınmıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında Boğazlar meselesine aşırı düşkünlüğü ile tanınan Prof. Dr. Cemal İzzet Tukin¹⁶ “Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi” adlı çalışmasıyla Türkiye’de ilkler arasında yer almaktadır. Haluk F. Gürsel¹⁷ tarafından “Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri” adlı bir tarih inceleme kitabı olarak Türkiye’de Rusya ile ilgili yazılan ilk eserler arasındadır. Tataristan doğumlu olan ve Türk tarihin en büyük tarihçileri arasında yer alan Akdes Nimet Kurat “Rusya Tarihi” isimli çalışmasıyla Rusya tarihini Türkiye’ye kazandırmıştır.¹⁸ Türk tarih yazımının en önemli isimlerinden olan Yusuf Hikmet Bayur, “Türk İnkılâbı Tarihi” isimli eserini yerli ve yabancı arşiv kaynaklarını kullanarak yazmıştır. Bu eserinde arşiv kaynaklarını kullanarak Boğazlar meselesine önemli ölçüde yer vermiştir.¹⁹ Ayrıca Türkiye’de Mesut Uyar,²⁰ Sezen Kılıç,²¹ Salih Tunç,²² Hayati Aktaş²³ gibi birçok tarihçinin Liman von Sanders Askeri misyonu ile ilgili çalışmaları da bulunmaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, Rusya’nın kendi nüfuz alanı olarak gördüğü ve dış müdahaleye kapalı tuttuğu İstanbul ile Boğazlar bölgesine Almanya’nın yerleşme ihtimaline karşı geliştirdiği tipik diplomatik tepkileri ortaya koymaktır. Ayrıca çalışmada, İstanbul, St. Petersburg, Berlin, Londra ve Paris gibi başkentlerdeki diplomatik temsilcilerin gönderdikleri telgraflar esas alınarak, ilgili diplomatik girişimlerin, müzakerelerin ve görüşmelerin birinci elden kaynaklarla nasıl şekillendiği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. Preliminary Preparations for the Turkish-German Military Mission Agreement

Balkan Savaşı’nda alınan yenilginin sonrasında Türk ordusunun yeniden yapılanması konusunda tüm yetkililer hem fikir olmakla birlikte Almanya’dan askeri bir yardım alma düşüncesinin ilk sahibi olarak “Die Grosse Politik” isimli kitaba göre bu fikri ortaya atan Almanya’nın İstanbul Büyükelçisi Hans von Wangenheim değildir. Alman askeri misyon teklifinin ilk kimden çıktığı sorusu Rusya’nın Orta Doğu’daki çıkarları ve Alman askeri misyonuna karşı yaklaşımını da önemli derecede etkilemektedir. İlerleyen süreçte Rus-Alman ilişkileri gerginleştğinde Alman hükümeti kendi istekleri doğrultusunda askeri misyon göndermediklerini, bunu Türkiye’nin bir talebi olduğunu ifade edeceklerdir. Bu bağlamda ilk olarak bu soruya cevap aramak yerinde olacaktır. Yusuf Hikmet Bayur’a göre de ilk düşünce

¹⁵ Rauf Ahmed-Ragıp Raif, Boğazlar Meselesi. İstanbul: Babıali Hariciye Nezareti. Matbaa-i Amire. 1332.(Raif)

¹⁶ Cemal Tukin, Boğazlar Meselesi. İstanbul: (Yay. Haz.: Bülent Aksoy), Birinci Basım, Pan Yayıncılık. 1999.Tukin and Aksoy (1999)

¹⁷ Gürsel, H. F. (1968). Tarih boyunca Türk-Rus İlişkileri. Baha Matbaası.(Gürsel, 1968)

¹⁸ Kurat, A. N. (1970). Türkiye ve Rusya: XVIII. yüzyıl sonundan kurtuluş savaşına kadar Türk-Rus ilişkileri (1798-1919).(Kurat, 1970)

¹⁹ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi. Ankara: Vol. II-III. Türk Tarih Kurumu Yayınları. 1991.Bayur (1940)

²⁰ Mesut, U. (2019). Sanders askeri yardım misyonu (1913-1918). Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, 15(30), 29–84.Mesut (2019)

²¹ Kılıç, S. (2014). Liman von Sanders’ in Çanakkale Savaşları ile. Gazi Akademik Bakış(14), 1–19.(Kılıç, 2014)

²² Tunç, S. (2018). FRANSIZ ASKERİ ATAŞESİ YARBAY MAUCORPS'UN GÖZÜYLE ALMAN ASKERİ HEYETİ VE GENERAL LİMAN VON SANDERS'İN İSTANBUL'DAKİ FAALİYETLERİ. Cedrus.Tunç (2018)

²³ Aktaş, H. (2019). GERİ ÇEKİLDİ: Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Görev Yapan Alman Subaylarının Faaliyetlerinin Bir Değerlendirmesi ve Türk Askerinin Konumu (Geri Çekildi/Kaldırıldı). In (pp. 469–482): Osman KÖSE.Aktaş (2019)

Kâmil Paşa hükümeti zamanında ortaya çıkmıştır.²⁴ Die Grosse Politik'e göre bu fikri daha önce döneminin önemli diplomatlarından olan eski Paris Büyükelçisi Münir Paşa'dır. Münir Paşa, Türk ordusunun yeniden teşkilatlandırılması ve Almanya'dan yardım alınmasını fikrini Sadrazam Mahmud Şevket Paşa'ya tavsiye etmiştir. Sadrazam bu fikri benimsemiş, Enver Paşa ve Talat Bey'de kabul etmiştir. Ancak Almanya'ya resmi başvurunun sahibi ise Mahmud Şevket Paşa'dır. Mahmut Şevket Paşa, Balkan Savaşı'ndan sonra ordunun hantal yapıdan kurtulması ve siyasete müdahalesini engellemek için Yunanistan'ın Fransız ordu modelini örnek alarak işe başlamıştır. Yunanistan silahlı kuvvetlerini modernize eden General Joseph Paul Eydoux, Balkan Savaşı'ndan önce Yunan ordusunu "Fransız Askeri Misyonu"na göre modernize ederek büyük başarılar elde etmiş ve taktikleri toplamıştır. Bunu örnek alan Mahmut Şevket Paşa'da Alman Büyükelçi Wangenheim'den "General Joseph Paul Eydoux Fransız Askeri Misyonu" hakkında en kısa sürede detaylı bir rapor hazırlamasını istemiştir. Von Wangenheim, 2 Ocak 1913 tarihinde Almanya Dışişleri Bakanlığına çektiği telgrafta "Babıali, General Eydoux'nun yetkileri hakkında bilgi istiyor, çünkü barış zamanında bir Alman generalini başkomutan olarak görevlendirmeyi düşünüyorlar" diye yazmıştır.²⁵

Türkiye ile Almanya arasındaki askeri anlaşmayı sağlayan iki önemli isim bulunmaktadır. Bunlardan birisi Alman büyükelçi von Wangenheim ve diğeri de askeri ataşe Binbaşı Walter von Stempel'dir. Alman büyükelçi 21 Ocak 1913 tarihli bir raporunda düşüncelerini şöyle ileri sürmektedir: "Bereket versin ki, Türklerde artık Türkiye'nin kendi vasıtalarıyla kalkınamayacağı ve teşkilatlanamayacağı kanaati her yerde belirmektedir. İradenin her şubesinde — orduda, donanmada — şimdi yabancı ıslahatçılar istenilmektedir..."²⁶ Liman von Sanders'in anılarına bakıldığında ise Alman askeri misyon fikrinin sahibi Alman büyükelçi Von Wangenheim'dir.²⁷

26 Mart 1913'te Edirne'nin Bulgar saldırıları karşısında düşmesi, Karadeniz Boğazları ve İstanbul'un güvenliği sorunlarını daha da acil ve önemli bir hâle getirmiştir. Almanya açısından Türkiye'de iki önemli nokta vardı: Karadeniz Boğazları ve Bağdat Demiryolu. İstanbul ve Boğazlar meselesi, Türkiye'de artan Rus etkisi ve baskısını beraberinde getirmiştir. Demiryolu ise Anadolu Türkiye'sinin bütünlüğünü teşkil etmektedir. Ne olursa olsun, bu bölgelerin Almanya'nın Orta Doğu'daki geleceği açısından Türkiye'nin elinde ve güvencesinde kalması gerekmektedir. Almanya'ya göre, Balkan Savaşı'ndaki Türk yenilgisinin sorumluluğu, Alman askerî eğitiminin tam olarak uygulanamaması ve Türk ordusunun yetersiz silahlandırılmasıdır. Ancak Almanya başarısız olmaya devam ederse, bu durum Alman prestijine ciddi bir darbe vuracaktır. Bu nedenle, Balkan Savaşı'nın ardından Türk ordusunun yeniden toparlanması ve ülkenin bağımsızlığının korunması, en önemli mesele hâline gelmiştir.²⁸ Alman diplomatik belgelerinde İmparator II. Wilhelm'in emrindeki danışmanlardan von Treutler tarafından Alman Dışişleri bakanlığına 2 Nisan 1913 tarihinde gönderilen bir belgede Türkiye'nin Almanya'dan askeri danışman isteği şu şekilde açıklanmıştır: "Sadrazam, Bay von Stempel aracılığıyla Majestelerinden, barışın sağlanmasından hemen sonra İstanbul'un yeniden güçlendirilmesinden sorumlu olacak uygun bir Prusyalı subayın Türkiye'ye gönderilmesini istedi. Majesteleri bana bunu Ekselanslarına bildirmemi emretti ve kendisinin bu dileği yerine getirmeye çok istekli

²⁴ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi. Ankara: Cilt 3, Kısım 2. Türk Tarih Kurumu Basımevi. 1991, s. 276.(Bayur, 1940)

²⁵ Lepsius, J., Mendelssohn-Bartholdy, A., & Thimme, F. (1925). Die grosse politik der europäischen kabinette, 1871-1914: Sammlung der diplomatischen akten des Auswärtigen amtes, im auftrage des Auswärtigen amtes. Deutsche verlagsgesellschaft für politik und geschichte.(Lepsius et al., 1925)

²⁶ Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, s. 277.(Bayur, 1940)

²⁷ von Sanders, O. V. K. L. (1920). Fünf Jahre Türkei: Mit zahlreiche Textskizzen und drei Kartenbeilagen. A. Scherl, gmbh.von Sanders (1920)

²⁸ Taylor, A. J. P. (1976). The Habsburg monarchy, 1809-1918: a history of the Austrian Empire and Austria-Hungary (Vol. 683). University of Chicago Press.(Taylor, 1976)

olduğunu ekledi...”.²⁹ Von Treutler, imparator adına Dışişlerine 4 Aralık tarihinde yazdığı diğer telgrafında ise “Majesteleri, barış sağlandıktan sonra Ekselanslarının İstanbul’u tahkim etmek için bir subay göndermeyi kabul edip etmediği konusunda prensipte bir açıklama bekliyor” diye yazmaktadır. Dışişleri Bakanlığı Devlet Sekreteri von Jagow’un imparatorun danışmanı von Treutler’e verdiği cevapta ise “barış yapıldıktan sonra bir subayın gönderilmesinde bir sakınca yoktur” cevabı verilmektedir.³⁰

Almanya’nın Orta Doğu’daki politik, ekonomik ve askeri çıkarları açısından Türkiye’nin Almanya’dan askeri bir yardım almasını en çok arzulayan ve bu konuda yoğun görüşmeler yürüten Alman büyükelçi von Wangenheim, Sadrazam Mahmud Şevket Paşa ile yaptığı bir görüşmesinde Sadrazamın neden yabancı misyonları Türkiye’ye davet etmek istediğini ve kimlere hangi görevleri vermek istediğini dinlemiştir. Mahmud Şevket Paşa, konuşmasında elinde yeterli personel olmamasını şöyle açıklamaktadır: “...Son birkaç yılın acı tecrübeleri sayesinde merkezi olmayan yönetim yönteminin destekçisi oldum. Türkiye’deki çeşitli milletlerden insanları önce zorla Osmanlılaştırmaya çalışmak, sonra onları tatmin etmeye çalışmak yanlıştı. Bunun tersi yol ise doğru olanıdır. Şu anda çıkarılan Vilayetler Yasası, benim çizdiğim yolu zaten gösteriyor. İller esasen kendilerini yönetmeli, daha sonra belediyeler de. Elbette kanunlar tek başına yeterli olmayacaktır. Önemli olan yasaları doğru uygulayacak adamları bulmaktır. Bu tür kişiliklerden neredeyse tamamen yoksunuz. Dürüst ve eğitimli bir memurumuz yok. Yabancı ülkelerin buraya yardım etmesi gerekiyor. Daha sonra reformcuların serbest bırakılması talebiyle çeşitli kabinelere başvuracağım. Orduyu yeniden organize etme konusunda kesinlikle Almanya’ya güveniyorum. Programımın en önemli noktası bu. Ordunun temelden reforme edilmesi ve siyasi ruhun subay teşkilatından uzaklaştırılması gerekiyor...”³¹

Ortadoğu’daki çıkarların tutkulu bir savunucusu olan Almanya İmparatorluğu’nun İstanbul Büyükelçisi Wangenheim, Berlin’e Türkiye’nin yeniden düzenlenmesine yönelik bu planı derhal desteklemesini tavsiye etmiştir. Kuşkusuz, tüm sürecin yalnızca Almanların eline geçmesini ya da en azından yalnızca Üçlü İttifak katılımcıları tarafından yürütülmesini tercih etmekte; zira ona göre, Türkiye bir yıl içinde önemli ölçüde güçlendirilebilir ve böylece mevcut zarar telafi edilebilecektir. Wangenheim, Avusturya-Macaristan temsilcileriyle yaptığı görüşmelerde, geniş yetkilerle donatılmış bir Alman muvazzaf generalin kurmaylarıyla birlikte İstanbul’a gönderilmesini öngören bir plan üzerinde çalıştığını ifade etmekte ve Türk ordusunun yeniden düzenlenmesi sürecine Avusturyalı subayları ve jandarma teşkilatına da İtalyan subayları dahil etmeyi düşündüğünü ileri sürmüştür.³²

Alman büyükelçi von Wangenheim Almanya’nın Türkiye’ye askeri bir heyet göndermesi için üç önemli gerekçe öne sürmektedir. Bunlardan birincisi von Wangenheim tarafından Şansölye T. Bethmann-Hollweg’e gönderilen 26 Nisan 1913 tarihli mektubunda formüle edilmişti: Orduyu kontrol eden güç Türkiye’de en büyük güç olacaktır. Ordu, Türkiye’nin her zaman en güçlüsü olacaktır. Eğer ordu bizim kontrolümüz altında olursa, Almanlara düşman olan hiçbir hükümet iktidarda kalamaz.” Von Wangenheim, bu sözleri ile Alman askeri misyonunun ne kadar önemli olduğunun altını çizmiş ve ivedi olarak Türkiye ile iş birliğine gidilmesini

²⁹ Amt, G. A., Mendelssohn-Bartholdy, A., Lepsius, J., & Thimme, F. (1922). Die grosse politik der europäischen kabinette, 1871-1914. Deutsche Verlag für Politik und Geschichte.(Amt et al., 1922)

³⁰ Amt, G. A., Mendelssohn-Bartholdy, A., Lepsius, J., & Thimme, F. (1922). Die grosse politik der europäischen kabinette, 1871-1914. Deutsche Verlag für Politik und Geschichte.(Amt et al., 1922)

³¹ Amt, G. A., Mendelssohn-Bartholdy, A., Lepsius, J., & Thimme, F. (1922). Die grosse politik der europäischen kabinette, 1871-1914. Deutsche Verlag für Politik und Geschichte, 196-201.(Amt et al., 1922)

³² Фишер, Л. А. (2009). Проблема черноморских проливов в российско-германских дипломатических отношениях в 1908-1914 гг. Российский государственный педагогический университет им. АИ Герцена].(Фишер, 2009)

istemıştır. İkinci olarak von Wangenheim, bir Alman generalin atanmasını Ortadoğu'daki İngiliz geleneksel çıkarlarına karşı bir denge unsuru olarak görmesidir. Çünkü Türk hükümeti uzun yıllardır Avrupalı güçler arasındaki güç mücadelesinden yararlanarak ayakta kalmaktadır. Mahmud Şevket Paşa 1912 yılı başında İngiliz Donanması Amirali A. Limpus'u deniz danışmanı olarak Türkiye'ye göndermek üzere İngiltere ile anlaşma yapmıştır.³³ Ayrıca deniz kuvvetlerinin güçlendirilmesi için çeşitli anlaşma yapma yoluna gitmiştir. Bundan bir Alman generalin atanmasını Ortadoğu'daki güç hakimiyetini dengelenecektir. Üçüncü olarak ise ekonomik olarak gerekçelendirilmiştir. Almanya'nın Türk isteklerine uymasının üçüncü önemli nedeni, İstanbul'daki İngiliz askeri ataşesinin 2 Aralık 1913'te Mallett'a yazdığı mektupta dile getiriliyor: "Alman subaylarının varlığı hiç şüphesiz Almanya için doğrudan bir ekonomik avantajdır, çünkü her türden büyük miktarlarda askeri malzemenin satın alınmasını gerektiriyor".³⁴

Baron von Wangenheim tarafından Almanya Dışişleri Bakanlığı'na 22 Mayıs 1913'te yazılan telgrafta Sadrazam Mahmud Şevket Paşa'nın Türk ordusunun başına bir Alman generalinin gönderilmesini için doğrudan Alman İmparatoruna başvuru yaptığını yazmaktadır.³⁵ Bu başvurunun detayında von Wangenheim şöyle devam etmektedir: "detaylar henüz belirlenmedi. Ancak bu pozisyon, kabaca Yunanistan'daki Fransız General Eydoux'nun pozisyonuna benzer şekilde, tüm askeri-teknik konularda geniş yetkilere sahip bir otorite olarak tasarlanmıştır...".³⁶ Büyükelçisi von Wangenheim, istenilen Alman generalin özelliklerini telgrafında şöyle sıralamaktaydı: "... onun için söz konusu generalin, bir kolordu kurmay başkanı olarak, bağımsız olarak kurmay gezilerini özel bir başarıyla yönetmiş olmasıdır. Ayrıca kendini göstermeyi bilen, sağlam bir karaktere sahip olması gerekir. Dil ve ülke bilgisi mutlaka gerekli değildir, çünkü yerel koşullarda tamamen deneyimli bir asistan olan Binbaşı von Stempel kendisine yardımcı olmak üzere görevlendirilebilir...". Büyükelçisi von Wangenheim konuyla ilgili kişisel görüşlerini belirtirken bir Alman generalin atanmasını ve Türkiye'nin Balkan yenilgisinden sorumlu tutulan eski Alman reformcuları suçlayanları da susturacağı düşüncesindedir.³⁷

Sonuç olarak, Balkan Savaşları'ndaki ağır yenilginin ardından Türk ordusunun yeniden yapılandırılması zorunluluğu, Alman askeri misyonunun davet edilmesini yalnızca teknik bir ihtiyaçtan ibaret olmaktan çıkarmış; bu süreci, uluslararası dengeleri de doğrudan etkileyen siyasi bir hamleye dönüştürmüştür. Alman askeri yardım fikrinin kökenine ilişkin olarak kaynaklarda farklı görüşler yer almaktadır: "Die Grosse Politik" bu fikrin ilk kez Münir Paşa tarafından gündeme getirildiğini belirtirken, Yusuf Hikmet Bayur bu girişimin Kâmil Paşa hükümeti dönemine dayandığını savunmaktadır. Her iki görüş de birbiriyle çelişiyor gibi görünse de Türk yönetimi içindeki çok katmanlı diplomatik ve askeri arayışları yansıtmaları bakımından birbirini tamamlamaktadır. Öte yandan, Alman Büyükelçisi Hans von Wangenheim ile Askerî Ataşe Binbaşı Walter von Stempel'in süreçteki etkili rolleri, Almanya'nın yalnızca Türk ordusunu ıslah etmeyi değil, aynı zamanda Boğazlar ve Yakın Doğu üzerindeki nüfuzunu pekiştirmeyi hedeflediğini ortaya koymaktadır. Nitekim von Wangenheim, Alman misyonunun Türk ordusu üzerindeki kontrolünün, İngiliz etkisine karşı bir denge unsuru oluşturacağını ve Almanya'nın bölgedeki ekonomik çıkarlarına da hizmet edeceğini açıkça ifade etmiştir. Bu bağlamda Liman

³³ Koç, R. OSMANLI DONANMASINDA MODERNLEŞME HAREKETLERİNE BİR ÖRNEK: AMİRAL ARTHUR LİMPUS RAPORU. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 128(253), 350.(Koç)

³⁴ Schollgen Gregor. *Imperialismus und Gleichgewicht. Deutschland, England und die orientalische Frage. 1871-1914*. München: 3. Auflage, Oldenbourg, 2000. s. 367.(Schöllgen, 2000).

³⁵ Taylor, A. J. P. (1954). *The struggle for mastery in Europe, 1848-1918*.(Taylor, 1954)

³⁶ Amt, G. A., Mendelssohn-Bartholdy, A., Lepsius, J., & Thimme, F. (1922). *Die grosse politik der europaischen kabinette, 1871-1914*. Deutsche Verlag fur Politik und Geschichte, 201-202(Amt et al., 1922)

³⁷ Amt, G. A., Mendelssohn-Bartholdy, A., Lepsius, J., & Thimme, F. (1922). *Die grosse politik der europaischen kabinette, 1871-1914*. Deutsche Verlag fur Politik und Geschichte, 201-202(Amt et al. (1922)

von Sanders misyonunun gelişi, Türk askerî reform ihtiyacının ötesinde, Almanya'nın stratejik çıkarlarını güvence altına almaya yönelik çok boyutlu bir girişim olarak değerlendirilmelidir.

2. The Exposure of the Liman Von Sanders Mission

Almanya İmparatoru II. Wilhelm, 24 Mayıs 1913'te kızı Victoria Luiz'in düğünü şerefine düzenlenen kutlama sırasında, Türkiye'ye gönderilmesi planlanan yeni Alman askeri misyonuna ilişkin İngiltere ve Rusya'nın tutumunu öğrenmek için uygun bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Bu düğüne Rusya İmparatoru II. Nikolas ve İngiltere Kralı V. George da davet edilmiştir. II. Wilhelm, davetlilerine yeni askeri misyonun planları hakkında bilgi vermiş ancak öyle bir vurgu yapmıştır ki, II. Nikolas ve V. George da Freiherr von der Goltz'un askeri misyonu gibi anlayarak herhangi bir itirazda bulunmamışlardır. Bu konuyla ilgili olarak S.D. Sazonov anılarında, imparatorun Berlin'de II. Wilhelm'in açıklamalarını nasıl anladığını şöyle yazmaktadır. "... İmparator, II. Wilhelm'le yaptığı görüşmelere atıfta bulunarak, bir gün İmparator'un, diğer önemsiz konuların yanı sıra, Türk hükümetinin talebi üzerine, bir General ile birlikte İstanbul'a yeni bir askeri misyon gönderme konusunu kendisiyle görüştüğünü söyledi... İmparator, eğer yeni görev öncekilerden farklı değilse elbette itiraz etmeyeceğini söyledi..." Sazonov devamında kendi düşüncelerini de şöyle aktarmaktadır: "Özel bir önemi yok gibi görünen söz konusu konuşma, İmparator bundan bahsettiği anda bende bir etki yaratmadı. Ancak Alman Hükümeti'nin, kendi isteği üzerine Türkiye'ye bir eğitim heyeti göndermek gibi zararsız bir kisvesi altında aldığı tedbirin gerçek mahiyetinin ortaya çıkması, Petrograd ve Berlin Kabineleri arasında son derece keskin bir çatışmanın başlangıç noktası oldu".³⁸

Diğer tarafından dönemin Almanya Şansölyesi T. Bethmann-Hollweg, S.D. Sazonov'un Alman askeri misyonuna olan yaklaşımını anılarında yazmaktadır. Şansölye Bethmann-Hollweg: "Bay Sazonov'un asılsız heyecanlara ne kadar yatkın olduğu 1913 sonbaharında ortaya çıktı. Temmuz ayında İmparator, benim huzurunda Çar ve İngiltere Kralı ile, Çar ve İngiltere Kralı'nın istekleri doğrultusunda bir plan oluşturulması konusunda anlaşmaya vardı. Türkiye'nin kendisi, İstanbul'daki bir Alman askeri misyonu ve ne birinin ne de diğer hükümdarın buna karşı hiçbir şeyi yoktu. Tam tersine bu sadece Goltz Paşa'nın önceki askeri misyonunun yeniden başlaması olarak görüldü ve bu da oldukça doğal karşılandı. Ancak Paris'ten dönerken Berlin'de konuştuğum Sazonov'a göre, bu varsayımı kendisiyle tartışmamış olmam, onu atlatmak istediğim şüphesini uyandırdı. Elbette bu söz konusu değildi. Bay Sazonov'un olup bitenden zaten haberdar olduğuna inanmak için nedenlerim vardı. Zaten sonuca yaklaşan bir konuyu siyasi bir tartışmanın konusu haline getirmek için de hiçbir nedenim yoktu. Ancak Sazonov basında alarm vermeye başladı ve bu konuyu yüksek siyaset alanına taşımaya çalıştı".³⁹

II. Wilhelm'in 15 Haziran 1913'te tahta geçmesinin yıl dönümü töreninde General Liman von Sanders'e Alman askeri misyonunun şefi olarak Türkiye'ye gitmesi teklif edilmiştir.⁴⁰ Liman von Sanders anılarında bu teklifi şöyle yazmaktadır. "İmparatorun tahta geçmesinin yıl dönümü olan 15 Haziran 1913'te askeri kabineden bir Alman askeri misyonunun şefi olarak Türkiye'ye gitmeye hazır ve istekli olup olmadığımı soran bir tebliğ aldım".⁴¹ Bu gelişmenin akabinde II. Wilhelm, Kassel'de 22. Tümen Komutanı olarak görev yapan General Liman von Sanders'i

³⁸ Сазонов С. Воспоминания. Парис: Книгоиздательство Е. Сияльской. 1927. s. 139.(Sazonov, 1927)

³⁹ Бетман-Гольвег Т. Мысли о войне. М. - Л.: Осударственное издательство.1925. s. 57.(Bethmann-Golweg, 1925)

⁴⁰ Аветян, А. С. (1966). Германский империализм на Ближнем Востоке: колониальная политика германского империализма и миссия Лимана фон Сандерса. Издательство "Международные отношения", 63.(Аветян, 1966)

⁴¹ von Sanders, O. V. K. L. (1920). Fünf Jahre Türkei: Mit zahlreiche Textskizzen und drei Kartenbeilagen. A. Scherl, gmbh.von Sanders (1920)

İstanbul'daki Alman askeri misyonunun başına atadığını 30 Haziran'da hükümete bildirmiştir.⁴² Ancak Balkan Savaşı'na son verecek barış anlaşmasının gecikmesi ve aynı süreçte Sadrazam Mahmud Şevket Paşa'nın 11 Haziran 1913'te suikasta uğraması Türk-Alman askeri anlaşmasının imzalanması gecikmiştir.⁴³

Eski Almanya Şansölyesi Bernhard von Bülow, Liman von Sanders'in Türk ordusuna komutan olarak atanmasını anılarında anlatırken Dışişleri Bakanlığının imparator tarafından devre dışı bırakılıp kendi inisiyatifi ile gerçekleştirdiğini yazmaktadır: "General Liman von Sanders'in Berlin Dışişleri Bakanlığı tarafından Rusya büyükelçisine söylenmesi üzerine gönderilmesi imparatorun doğrudan emri üzerine gerçekleşti ve dışişleri bakanlığının önceden bir talebi olmaksızın dışişleri bakanlığı tarafından gerçekleştirildi. Petersburg'daki Alman Büyükelçiliği, Çanakkale Boğazı'nda General Liman'a verilen görevin Rusya'da yarattığı heyecanı raporlarında bildirince, Begman ve çalışanları sıkıntılı durumdan bahsetmeye başladı. Kendileri durumdan hiç memnun değiller ama bu tür tatsız olayların bir daha yaşanmaması için ellerinden geleni yapacaklar".⁴⁴

Almanya Dışişleri Bakanı von Jagow, İstanbul'daki Alman büyükelçisine gönderdiği telgraflarda, Bulgar-Türk anlaşmazlıkları çözülene kadar müzakerelerin gizlilik içinde yürütülmesini talep etmiştir. Diğer taraftan ağustos ayı itibarıyla Türk-Bulgar anlaşmazlığının çözümlenmesinin ardından, Türk ve Alman hükümetleri arasındaki misyonla ilgili müzakereler hızlandırılmıştır.⁴⁵ Askerî misyon anlaşmasının ana taslağı, Ekim ayının başında II. Wilhelm ile Alman Dışişleri Bakanlığı'nın en yüksek askerî yetkilileri tarafından onaylanmıştır. Türkiye'nin iç işlerinde yaşanan olumsuz gelişmelere rağmen 27 Ekim 1913'te Berlin'de Türk-Alman Askerî İş Birliği Anlaşması imzalanmıştır.⁴⁶ Bu anlaşmayı Türkiye adına Kara Kuvvetleri Komutanı Ahmed İzzet Paşa'nın imzalaması gerekmektedir. Ancak Liman von Sanders'e geniş yetkiler verilmesinden dolayı imza törenine Ahmed İzzet Paşa'nın yerine Deniz Kuvvetleri Komutanı Çürüklü Mahmud Paşa katılmıştır.⁴⁷

Liman von Sanders'in İstanbul'daki I. Kolordu Komutanlığı'na atanması, Almanya'ya başkentte ve Boğazlar çevresinde stratejik bir avantaj sağlamıştır. Bu askerî misyonun içeriği incelendiğinde, Türkiye'yi Almanya'nın bir uydu devleti konumuna getirdiği görülmektedir. Beş yıllık bir süre için imzalanan anlaşmaya göre, askerî misyonun başkanı General Liman von Sanders'a geniş hak ve yetkiler tanınmıştır. Sanders, Türkiye Yüksek Askerî Şurası üyesi olarak I. Kolordu Komutanlığı'na atanmıştır. Türk askerî sistemi, ordu disiplini, bakım giderleri, askerî eğitimin yeniden düzenlenmesi, pratik eğitim, ordunun silahlandırılması, teçhizat, üniforma, komiserlik sistemi, zorunlu askerlik ve seferberlik çalışmaları gibi temel konularda karar alınırken onun görüşleri dikkate alınmaktadır. Ayrıca Liman von Sanders, Türkiye'deki tüm askerî okulların, eğitim kamplarının ve hizmet veren tüm yabancı subayların doğrudan komutanı konumundadır. Generalin onayı olmadan hiçbir yabancı subayın Türk ordusunda görevlendirilmesine izin verilmemektedir. Bununla birlikte, askerî birlikler, tahkimatlar,

⁴² Mesut, U. (2019). Sanders askeri yardım misyonu (1913-1918). Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, 15(30), 36. Mesut (2019)

⁴³ Göl, H. (2021). Belgelerle Mahmut Şevket Paşa Suikastı. Tarih ve Gelecek Dergisi, 7(1), 334-362. (Göl, 2021)

⁴⁴ Бюлов Б. Воспоминания. М. Л.: Государственное социально-экономическое издательство, 1935. s. 421.

⁴⁵ Amt, G. A., Mendelssohn-Bartholdy, A., Lepsius, J., & Thimme, F. (1922). Die grosse politik der europäischen kabinette, 1871-1914. Deutsche Verlag für Politik und Geschichte, 204. (Amt et al., 1922)

⁴⁶ Uyar, M., & Erickson, E. J. (2009). A military history of the Ottomans: From Osman to Atatürk. Bloomsbury Publishing USA, 237. (Uyar & Erickson, 2009)

⁴⁷ Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, s. 286. Bayur (1940)

demiryolları ve garnizonları denetleme hakkı da kendisine verilmiştir. Tüm bu faaliyetleri gizlilik içinde yürütme yetkisine de sahiptir. Liman von Sanders, aynı zamanda Türk Genelkurmay subaylarının teorik eğitiminden de sorumlu tutulmuştur. Bu durum, Almanya'nın Türk yönetimi üzerindeki etkisini pekiştirmiştir. Misyon şefinin görevlerini yerine getirebilmesi amacıyla kendisine Almanya tarafından yıllık 1 milyon mark ödenmektedir; oysa önceki Alman askerî misyonları yılda yalnızca 30 bin mark almıştır.⁴⁸ Liman von Sanders misyonunun daha önceki Alman askerî misyonlarıyla karşılaştırılamayacağı açıktır. General Liman'ın etkin komuta yetkisi sayesinde, başkent İstanbul ve Boğazlar üzerindeki durumu kontrol edebilecek bir güç ortaya çıkmıştır. Bu durum, söz konusu askerî misyona büyük bir siyasî önem ve karakter kazandırmıştır.⁴⁹

Liman von Sanders, anılarında İstanbul'a hareket etmeden önce İmparator II. Wilhelm tarafından kabul edildiğini belirtmektedir. II. Wilhelm'in Türk ordusu hakkındaki yorumu ve von Sanders'ten yapmasını istediği hususlar incelendiğinde bu ifadelerin siyasetten uzak olduğu ve yalnızca askerî misyonun varlığıyla ilgili bulunduğu anlaşılmaktadır. "İktidarda Jön Türklerin mi yoksa Eski Türklerin mi iktidarda olduğu sizi hiçbir şekilde ilgilendirmemelidir. Siz sadece Türk ordusu ile ilgilenmelisiniz. İstanbul'da İngiliz deniz misyonunun başında bulunan Amiral Limpus'la tanışacaksınız. Onunla iyi bir ilişki sürdürün. O donanmada çalışıyor, siz de orduda çalışacaksınız. Her birinizin ayrı bir çalışma alanı olacaktır".⁵⁰

Liman von Sanders, 9 Aralık'ta bir kez daha askerî misyon üyeleri ile II. Wilhelm'in huzuruna kabul edilmiştir. Bu görüşmenin akabinde tren yolu ile yola çıkarak 14 Aralık 1913'te sekiz subay eşliğinde İstanbul'a gelmiş ve hemen resmi görevlerini yerine getirmeye başlamıştır.⁵¹

Sonuç olarak, Almanya İmparatoru II. Wilhelm'in 1913 yılında giriştiği diplomatik temaslar, Türk ordusunun yeniden yapılandırılması sürecinde Almanya'nın etkisini artırmaya yönelik stratejik bir adım olmuştur. Mayıs 1913'te hanedan düğünü vesilesiyle Rus ve İngiliz hükümdarlarla yaptığı görüşmelerde, yeni askerî misyonun Goltz Paşa'nın önceki göreviyle benzer olduğu izlenimi verilmiş, böylece diplomatik bir krizin önüne geçilmiştir. Ancak Rusya Dışişleri Bakanı S.D. Sazonov'un sonradan belirttiği gibi, bu girişimin asıl niteliği, Türk ordusunu Alman etkisi altına sokma amacı taşımaktadır. General Liman von Sanders'in atanması doğrudan İmparator'un inisiyatifiyle gerçekleşmiş, Berlin'deki dışişleri çevrelerinde dahi endişe yaratmıştır. Bulgar-Türk barışının ardından misyon görüşmeleri hız kazanmış ve 27 Ekim 1913'te imzalanan anlaşmayla Sanders'e olağanüstü yetkiler verilmiştir. I. Kolordu Komutanlığı'na getirilmesiyle birlikte Almanya, İstanbul ve Boğazlar çevresinde stratejik bir üstünlük elde etmiştir. Misyonun başkanı olarak Sanders, ordu reformlarından subay atamalarına kadar pek çok alanda belirleyici hale gelmiş; bu da misyonun teknikten çok siyasî bir karakter taşıdığını göstermiştir. II. Wilhelm'in Sanders'e verdiği talimatlar görünürde siyasetten uzak bir duruşu yansıtsa da, fiiliyatta Türk ordusunun Alman denetimine açılması anlamına gelmiş ve Almanya'nın Türkiye üzerindeki nüfuzunu önemli ölçüde artırmıştır. Bu gelişme, Almanya'nın

⁴⁸Аветян, А. С. (1966). Германский империализм на Ближнем Востоке: колониальная политика германского империализма и миссия Лимана фон Сандерса. Издательство "Международные отношения".Аветян (1966)

⁴⁹Trumpener, U. (2005). Germany and the End of the Ottoman Empire. In *The Great Powers and the end of the Ottoman Empire* (pp. 117–146). Routledge.Trumpener (2005)

⁵⁰ von Sanders, O. V. K. L. (1920). *Fünf Jahre Türkei: Mit zahlreiche Textskizzen und drei Kartenbeilagen*. A. Scherl, gmbh.(von Sanders, 1920)

⁵¹ Аветян, А. С. (1985). Русско-германские дипломатические отношения накануне первой мировой войны, 1910-1914. «Наука».(Аветян, 1985)

sadece askerî değil, daha geniş bir jeopolitik etki kurma stratejisinin parçası olarak değerlendirilmelidir.

3. The Liman von Sanders Mission Issue in Russian-German Relations

Türk-Alman Anlaşması ile Rusya'nın Karadeniz boğazlarındaki çıkarlarına ciddi bir darbe indirilmiştir. Bu anlaşma Rusya'nın yönetici çevrelerinde şiddetli bir öfkeye neden olmuş, üstelik misyonun başkanı General Liman von Sanders'in İstanbul bölgesindeki Türk kolordusuna komuta edeceği ve boğazları kontrol altında tutacağı düşüncesi ortaya çıkmıştır.⁵²

General Liman von Sanders'in İstanbul'a atanması üzerine, Rus diplomatik ve askerî temsilcileri tarafından St. Petersburg'a endişe verici telgraflar ve raporlar gönderilmeye başlanmıştır. 2 Kasım 1913 tarihinde, Alman General Liman von Sanders liderliğinde yeni bir Alman askerî misyonunun İstanbul'a gelmesinin beklendiğini ilk duyuran kişi, Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Baron M.N. Girs olmuştur. M.N. Girs'e göre bu durum Rusya'nın Boğazlar politikasına bir darbedir.⁵³ İstanbul'da görevli Rus deniz ataşesi Yüzbaşı Şeglov (Капитан Щеглов) 6 Kasım'da Rusya Dışişlerine yazdığı raporda “ileride Boğaz bölgesine çıkarma yapmamız durumunda Alman kolordularıyla burada buluşacağız” diye yazmaktadır.⁵⁴ 7 Kasım 1913'te Rusya Dışişleri Bakan Yardımcısı Anatoli Neratov St. Petersburg'daki Alman Maslahatgüzarı Baron von Lucius'u çağırıp General Liman von Sanders'in “İstanbul garnizonunun komutanı” olup olmadığını sormasıyla yeni bir krizin ilk işaretleri görülmeye başlanmıştır.⁵⁵

8 Kasım 1913'te Almanya'nın Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Zimmermann tarafından St. Petersburg Maslahatgüzarı Baron von Lucius'e yazılan telgrafta askeri misyonun görevi ve nerede çalışacağı ile ilgili detaylı bilgi sunulmuştur. Bu bilgilendirmede Zimmermann şöyle demektedir: “Türkiye bizden askeri görevli istedi. Tepede bir general olmalı. Türk ordusunu sürekli reform etmeye çalıştığımız biliniyor ancak oldukça sorunlu oldu. Hatta Türkiye'nin son savaşlardaki başarısızlıklarından Almanya sorumlu tutuldu! Bu deneyimlere rağmen Türkiye'nin yeni bir talebini kabul etme eğilimindeyse, Türkiye'nin reddedilmesi durumunda yalnızca üzülmeye ve bu isteğinin yerine getirilmesini hemen başka yerlerde araması ve şüphesiz bulması anlaşılır bir durumdur. Misyonun nerede çalışması gerektiğini yalnızca Türklerin takdirine bırakacağız. Rusya'nın İstanbul ile ilgili endişeleri bizim için tamamen anlaşılmaz. Öte yandan, Bay Neratov, Türkiye'nin durumunu biliyor ve bu nedenle bizim bu konudaki şüphelerimizi kabul edecektir. Sayın Neratov, Türkiye'nin Rusya'ya karşı saldırgan bir eylemde bulunma fikrinin ortaya çıkabileceğine pek inanmıyor. Balkan komşuları onun yaşamasına izin veriyor ve görünen o ki o sadece ordusunu mümkün olduğu kadar geliştirmeye çalışıyor. Ancak Türkiye'nin zaten oldukça mütevazı olan Avrupa boyutunda ve Asya'daki topraklarında kalması tüm güçlerin çıkarımadır. Bu nedenle, askeri misyonun İstanbul'da konuşlandırılması konusunda bize iletilen Türk isteklerinin Rusya'nın da memnuniyetle karşılanabileceğine inanıyoruz.”⁵⁶ 10 Kasım

⁵² Goldfrank, D. M. (2007). Ronald Park Bobroff. Roads to Glory: Late Imperial Russia and the Turkish Straits. New York: IB Taurus. 2006. Pp. xi, 251. \$74.95. In: The University of Chicago Press. (Goldfrank, 2007)

⁵³ Захер, Я. (1924). Константинополь и проливы. Красный архив, 7, 32–54. (Захер, 1924)

⁵⁴ Аветян, А. С. (1985). Русско-германские дипломатические отношения накануне первой мировой войны, 1910-1914. «Наука». (Аветян, 1985)

⁵⁵ Die Grosse Politik. 38. Band. Nr. 15445. Der Geschäftsträger in Petersburg Freiherr von Lucius an das Auswärtige Amt. 7 November 1913. s. 206. Amt et al. (1922)

⁵⁶ Die Grosse Politik. 38. Band. Nr. 15446. Der Stellvertretende Staatssekretär des Auswärtigen Amtes Zimmermann an den Geschäftsträger in Petersburg Freiherrn von Lucius. 8 November 1913. s. 206-207. Amt et al. (1922)

1913'te Rusya'nın Berlin Büyükelçisi S.N. Severbeyev tarafından Rusya Dışişleri Bakanlığına gönderilen telgraf metninde de Zimmerman'ın aynı açıklamaları yer almıştır.⁵⁷

"Liman von Sanders" krizinin patlak verdiği sırada Kırım'a bağlı Livadiye'de tatilde bulunan S. D. Sazonov, St. Petersburg'a döndüğünde, bu olayın kamuoyuna duyurulmasının kaçınılmaz olarak basında ve kamuoyunda yaratacağı heyecanın doğuracağı hoşnutsuzluğu açıkça ifade etmiştir. Söz konusu olayın açıklığa kavuşturulması ve Almanya ile Türkiye arasında askeri eğitimlere ilişkin nasıl bir anlaşma yapıldığının ortaya çıkarılması amacıyla Berlin ile St. Petersburg arasında yeni bir diplomasi trafiği başlatılmıştır. S. D. Sazonov, yaptığı açıklamalarda ve diplomatik temaslarında bu rahatsızlığı her platformda gerçekçi bir biçimde dile getirmeye özen göstermiştir. Özellikle Alman hükümetinin, Rusya'nın bilgisi dışında hareket ettiğini düşündüğünü ve bu durumun Rus kamuoyunda ciddi bir rahatsızlık yarattığını Alman yetkililere açıkça göstermeye çalışmıştır. Krizin ilk günlerinde, St. Petersburg'daki Almanya Büyükelçisi Kont von Pourtalès'in yerine geçici olarak görev yapan maslahatgüzar Baron von Lucius, Liman von Sanders misyonuna ilişkin olarak S. D. Sazonov'un sorularına bilgi eksikliği nedeniyle tatmin edici yanıtlar verememiştir. S. D. Sazonov, anılarında, Alman Büyükelçisi Kont von Pourtalès'in tatilden dönmesiyle birlikte oldukça gergin görüşmeler gerçekleştirdiklerini belirtmektedir. Görüşmeler sırasında General Liman'ın beklenmedik ölçüde geniş yetkilerle Türkiye'ye gönderilmesinin kendisinde yarattığı son derece olumsuz izlenimi Pourtalès'e açık bir şekilde dile getirmiştir. Bu durumun, Rus kamuoyunda güçlü bir rahatsızlık yaratmaktan başka bir sonuç doğurmayacağını vurgulamış ve söz konusu gelişmenin Rusya'ya karşı açıkça düşmanca bir tutum olarak değerlendirileceğini ifade etmiştir.⁵⁸

S.D. Sazonov, 10 Kasım'da Berlin Büyükelçisi S.N. Severbeyev'e gönderdiği telgrafta Rusya'nın duygu ve düşüncesini Alman hükümetine iletilmesini şu sözleriyle istemiştir: "Almanya ile Türkiye arasında askeri eğitimlerle ilgili anlaşma yapıldığını öğrendiğimde, son dönemde Şansölye ile yaptığım samimi ve dostane açıklamalarda bu önemli konunun tek kelime edilmemesine son derece şaşırdım. Kendi başına sınırlarımızdaki ülkedeki Alman Askeri Misyonu, özellikle İstanbul'daki Türk birliklerinin Alman Generale tabi olması bizde ciddi korku ve şüphe uyandırmalıdır. Lütfen bu anlamı Alman Hükümetine iletin".⁵⁹ S.D. Sazonov, anılarında Alman Şansölyesinin Rusya'nın İstanbul hassasiyetini bilmesi gerektiğini şu cümlesiyle anlatmakta: "Dünyada kıskanç dikkatimizin odaklandığı ve hayati çıkarlarımızı etkileyen herhangi bir değişikliğe izin veremeyeceğimiz bir nokta varsa, o zaman bu noktanın elbette İstanbul olduğunu bilmeliydi".⁶⁰

Rusya Başbakanı V. N. Kokovtsov, Kasım ayı ortalarında Paris'ten St. Petersburg'a dönüşü sırasında Berlin'e uğrayarak Almanya İmparatoru II. Wilhelm ve Şansölye Bethmann-Hollweg ile önemli görüşmeler gerçekleştirmiştir. Bu görüşmelerde Kokovtsov, söz konusu askeri misyonun Rusya üzerindeki etkilerini ve Rus diplomasisinin konuya bakış açısını açık bir şekilde dile getirmiştir. Kokovtsov'a göre, İstanbul'da yabancı bir subayın bir kolorduya komuta etmesi tüm Ortadoğu'yu etkileyecek sonuçlar doğuracak ve tek bir gücün Türk yönetimi üzerinde baskı kurmasına yol açabilecektir. Kokovtsov, görüşme sırasında II. Wilhelm'e hitaben, "Almanya'nın böyle bir ahlaki yenilgisinin Rusya'nın çıkarlarıyla bağdaşmayacağını, zira Rusya'nın

⁵⁷ Материалы по истории франко-русских отношений за 1910-1914 гг.: Сб. секрет. дипломат. док. / Бывш. Император. Рос. М-во иностр. дел. — М.: Б. и., 1922. — 760 с. ("Materials on the history of Franco-Russian relations for 1910-1914," 1922)

⁵⁸ Сазонов, *Воспоминания*. s. 141. (Сазонов, 2015)

⁵⁹ Материалы по истории франко-русских отношений за 1910-1914 гг.: Сб. секрет. дипломат. док. / Бывш. Император. Рос. М-во иностр. дел. — М.: Б. и., 1922. — 760 с. ("Materials on the history of Franco-Russian relations for 1910-1914," 1922)

⁶⁰ Сазонов, *Воспоминания*. s. 141. (Сазонов, 2015)

Almanya'ya geleneksel dostluk bağlarıyla bağlı olduğunu" ifade etmiştir. Almanya'yı içinde bulunduğu zor durumdan çıkarmak ve Rusya açısından tehdit oluşturmayacak bir personelin görevlendirilmesi fikrine ikna etmeye çalışmış; ancak konuyu geçiştirmeye çalışan II. Wilhelm, "Böyle önemsiz bir şey için yaygara koparmaya değer mi? Bu tatsız olayı çözmeye çalışacağız" sözleriyle meseleyi basitleştirme eğiliminde olmuştur. Rus tarafının, Alman yönetimini Türkiye'deki eski askeri eğitim yöntemlerine geri dönmeye ikna etmeye çalıştığı sırada, Berlin tarafından verilen yanıt ise şu şekilde olmuştur: Teftiş yetkisinin yetersizliği nedeniyle, Alman eğitimcilerin Türk subaylarını etkili biçimde eğitebilmeleri için güçlü bir otoriteye sahip olmaları gerekmektedir. Bu nedenle, yüksek rütbeli bir Alman subay, sıkı bir organizasyon ve disiplin tesis edecektir. Rus diplomasisinin Berlin Kabinesi'nin tutumunu değiştirmeye yönelik girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Diplomatik yazışmalardan birinde II. Wilhelm'in şu sözleri yer almaktadır: "Eğer Rusya'nın isteklerini kabul edersek, o zaman Müslüman dünyasındaki prestijimiz sona ererdi."⁶¹

Rusya Başbakanı V. N. Kokovtsov ile Şansölye Bethmann-Hollweg arasındaki müzakereler sırasında, Almanya tarafından bir başka tartışma konusu daha gündeme getirilmiştir. Şansölye Bethmann-Hollweg, Türk filosunun İngiliz Amiral Limpus tarafından ve Türk jandarmasının ise bir Fransız subay tarafından komuta edilmekte olduğunu dile getirmiştir. Alman hükümeti ve özellikle İmparator II. Wilhelm, boğazlar'da Amiral Limpus liderliğindeki bir İngiliz misyonunun varlığının, İtilaf Devletleri tarafından Almanya'ya karşı kullanılabileceğine inanmaktadır. Bu bağlamda Almanya, İngiltere ile Rusya arasındaki karşılıklı çıkar ilişkilerini, General Liman von Sanders'in askeri misyonu üzerinden dengelemeye ve hatta baltalamaya çalışmıştır. Almanya Şansölyesi Bethmann-Hollweg, Sanders misyonunun, Rusya'nın geçmişte herhangi bir itirazda bulunmadığı yirmi yıllık Alman askeri eğitim faaliyetlerinin bir devamı niteliğinde olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, Almanya'nın Türkiye'nin bu yöndeki talebini reddetmesi halinde, Türk hükümetinin başka bir güce yöneleceğini de yinelemiştir.⁶²

19 Kasım 1913'te Rusya Başbakanı V. N. Kokovtsov, Berlin'den ayrılmadan önce İmparator II. Wilhelm ve Şansölye Bethmann-Hollweg ile gerçekleştirdiği görüşmeyi, Rusya'nın Berlin Büyükelçisi S. N. Severbeyev, Dışişleri Bakanı S. D. Sazonov'a gönderdiği bir telgrafla bildirmiştir. Severbeyev, müzakereciler arasında geçen konuşmaları ayrıntılı biçimde aktarmaktadır. Telgrafta aktarıldığına göre, "Bugün yapılan bir dinleyici oturumunda Alman İmparatoru, Kokovtsov ile gerçekleştirdiği görüşmede, Alman eğitimcilerin mevcut Türkiye'nin bozulmadan korunmasına katkı sağlayacağı yönündeki sorusunu gündeme getirmiş ve böylece Majestelerinin bakış açısını sunma fırsatını yakalamıştır." Kokovtsov, Türk birliklerinin Alman subaylar tarafından eğitilmesi meselesinin yalnızca açıklığa kavuşturulması değil, aynı zamanda Almanya'nın bu alandaki yirmi yıllık faaliyeti göz önüne alındığında, haklı bir temele dayanmasının mümkün olabileceğini ifade etmiştir. Ancak buna rağmen, aynı durumun Türkiye'deki bir Alman komutanlığının kurulması için geçerli olmadığını vurgulamıştır. Bu noktada İmparator, Kokovtsov'un sözünü kesmiş ve bu ikinci meselenin kendisini çok daha az ilgilendirdiğini belirtmiştir. Kokovtsov, İstanbul'da herhangi bir iç karışıklık çıkması durumunda oluşabilecek siyasi ve askeri sonuçlara da dikkat çekmiştir. Kolordunun tüm unsurlarıyla birlikte tamamen Almanya'ya bağımlı hale gelmesinin yalnızca Rusya'yı değil, aynı zamanda Fransa ve İngiltere gibi diğer büyük devletleri de alarma geçireceği açıkça ifade edilmiştir. Kokovtsov, Rus kamuoyunun bu durumda Rusya Hükümeti'ni, hayati çıkarlarını yakından ilgilendiren bir

⁶¹ Аветян, А. С. (1985). Русско-германские дипломатические отношения накануне первой мировой войны, 1910-1914. «Наука». (Аветян, 1985)

⁶² Материалы по истории франко-русских отношений за 1910-1914 гг.: Сб. секрет. дипломат. док. / Бывш. Император. Рос. М-во иностр. дел. — М.: Б. и., 1922. — 760 с. "Materials on the history of Franco-Russian relations for 1910-1914" (1922)

meselede, sahip olduğu haklara rağmen ikinci plana düşmekle suçlayacağını öngörmüştür. Görüşmeler sırasında Kokovtsov, çözüm odaklı bir öneride de bulunarak General Liman von Sanders'in görev yerinin değiştirilmesini önermiştir. Edirne veya İzmir gibi bir merkeze atanmasının, soruna bambaşka bir karakter kazandıracağını ifade etmiştir. Bu öneri üzerine İmparator II. Wilhelm, meselenin kendi tarafından tamamen farklı bir biçimde değerlendirildiğini ve Rusya'ya herhangi bir zorluk çıkarmak gibi bir niyet taşımadığını yeniden belirtmiştir. Ayrıca Majesteleri, söz konusu komutanlık önerisinin Almanya tarafından değil, bizzat Türk hükümeti tarafından yapıldığını iki kez vurgulamıştır. Büyükelçi Severbeyev, telgrafının sonunda, Şansölye Bethmann-Hollweg'in konuyu yeniden değerlendirmeye hazır olduğunu ifade ettiğini, ancak henüz nihai bir teklifte bulunmadığını belirtmiştir. Severbeyev, Kokovtsov'un İmparator ve Şansölye ile gerçekleştirdiği son görüşmelerin Berlin'de derin bir etki yarattığı kanaatine vardığını; bu görüşmelerin mevcut kararı değiştirmese bile, en azından değiştirme potansiyeline sahip olabileceğini değerlendirdiğini belirtmiştir. Bu gelişmelere rağmen Rusya Başbakanı V. N. Kokovtsov'un giriştiği diplomatik müzakereler, ilk aşamada başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁶³

Başbakan Kokovtsov, II. Wilhelm ve Bethmann-Hollweg ile yaptığı görüşmelerde herhangi bir somut sonuca ulaşamamasını Çar Nikolas'a şöyle yazdı: "Bu konunun bundan sonraki gidişatı ne olacak? Majestelerine rapor veremem. Ancak Berlin'deki açıklamalarımın bende tatmin edici olmayan bir izlenim bıraktığını ve bunun için sebepler verdiğini Majestelerinden saklamayacağım".⁶⁴

Rusya Dışişleri Bakanı S.D. Sazonov, başbakanının Berlin'den ayrılmasının ardından Alman hükümetiyle yapılan müzakerelere paralel olarak İstanbul'a da baskı yapılmasını önermiştir. S.D. Sazonov, Berlin büyükelçisi S.N. Severbeyev'e Berlin kabinesini, Rusya'nın yararına tavizler vermeye zorlayacak şekilde, İstanbul'daki güçlerin yaklaşmakta olan toplu eylemi hakkında bilgilendirmesi talimatını iletmiştir.⁶⁵

Rusya Dışişleri Bakanı S. D. Sazonov, Berlin'den yürütülen diplomatik girişimlerden beklenen sonucu alamamasının ardından, yönünü Fransa ve İngiltere gibi müttefik devletlere çevirmeye karar vermiştir.⁶⁶ 12 Kasım 1913 tarihli bir telgrafla, Paris ve Londra'daki Rus büyükelçilerinden Fransız ve İngiliz hükümetlerinin, İstanbul'da bir Alman subay birliğinin oluşturulmasının yarattığı dengesizlik konusundaki görüşlerini iletmelerini istemiştir. Söz konusu telgrafta şu ifadeler yer almıştır: "Almanya'nın, İstanbul'da bir kolordu ve tümen komutanlığını Alman genel eğitimlerine vermek üzere Türkiye'den almayı planladığı yönünde aldığımız bilgiler nedeniyle, Alman Hükümeti'nin ciddi dikkatini, bu anlaşmayla uzlaşmanın bizim için ne kadar zor olduğuna çektik. Bu durum büyükelçiliğimizden alınan bilgiye göre orada Alman garnizonu gibi bir şey olacak. Aynı zamanda sınırlarımıza komşu olanlar dışında Küçük Asya'nın diğer bölgelerinde bulunan birliklerin Alman eğitimcilerin komutasına itiraz etmeyeceğimizi de belirttik. Berlin Kabinesi şu ana kadar dostane beyanlarımıza kaçamak yanıtlar verdi. Bunu göz önünde bulundurarak, Fransız ve İngiliz Hükümetlerinin böyle bir durumu kendi çıkarlarına ve İstanbul'daki koşullar eşitsizliğini tesis etmedeki temsil onurlarına ne ölçüde uygun gördüklerini öğrenmek bizim için son derece arzu edilir görünüyor. Berlin nezdinde daha fazla ısrarın uygun

⁶³ Материалы по истории франко-русских отношений 1910—1914 гг. №. 271. 18 Ноября 1913. С. 636-237. "Materials on the history of Franco-Russian relations for 1910-1914" (1922)

⁶⁴ Лунева, Ю. (2022). Босфор и Дарданеллы. Тайные провокации накануне Первой мировой войны (1908–1914). Litres, 179. (Лунева, 2022)

⁶⁵ Фишер, Л. А. (2009). Проблема черноморских проливов в российско-германских дипломатических отношениях в 1908-1914 гг. Российский государственный педагогический университет им. АИ Герцена, 380. Фишер (2009)

⁶⁶ Fay, S. B. (1928). World War, 1914-1918 Causes, Europe Politics and government 1871-1918. (Vol. 1). The Macmillan Company. (Fay, 1928)

görülmeyen bir durumda, çeşitli telafiler öne sürülerek Büyük Güçlerin İstanbul'daki ortak nüfuzunun korunması meselesi gündeme getirilebilir. Almanya'ya tanınacak imtiyazlı bir konuma karşılık olarak diğer devletlere sağlanabilecek nüfuz alanları da bu bağlamda değerlendirilebilir. Özellikle Berlin Kabinesi'nin, söz konusu girişimin kendilerinden değil, doğrudan Türk makamlarından geldiğini ileri sürmesi, bu yaklaşımı destekleyici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.”⁶⁷

S. D. Sazonov, anılarında Fransa ve İngiltere'yi Almanya'ya karşı ortak bir tutum almaya nasıl ikna ettiğini ayrıntılı biçimde anlatmakta, bu süreçte özellikle Büyük Güçlerin prestiji meselesine, Boğazlar üzerindeki siyasi ve ekonomik çıkarlarına vurgu yaparak izlediği aktif diplomatik politikayı ön plana çıkarmaktadır. Sazonov anılarında “bu arada Rus diplomasisi de pasif kalmamış, Fransa ve İngiltere'deki temsilcilerimiz bu ülkelerin hükümetlerini Liman von Sanders'in misyonu konusunda bizim görüşümüzü almaya ikna etmeye çalışmışlardır. Rusya'yı tehdit eden, İstanbul'daki askeri gücün Almanların eline geçmesi tehlikesinin Boğaz'daki siyasi ve ekonomik çıkarlarını da etkilemesi nedeniyle bunu hiç zorlanmadan başardılar. Paris ve Londra'daki açıklamalarım, Türk başkentinin garnizonunun bir Alman generalinin komutası altında olması durumunda Üçlü İtilaf'ın Büyük Güçlerinin temsilcilerinin kendilerini bulabilecekleri durumun bana tamamen kabul edilemez görüldüğü gerçeğinden yola çıktı. Artık Avrupalı Büyük Güçlerin onuru ve bunların temsilcilerinin İstanbul'un doğu nüfusunun gözündeki prestiji sorununa değinilmeyen, aynı zamanda, buna benzer, öngörülemez bir iç karışıklığın her zaman olası patlak vermesi sorunu da gündeme getirildi”.⁶⁸

Rusya'nın Paris Büyükelçisi A.P. İzvolski tarafından Sazonov'a gönderilen telgrafta Fransız Dışişleri Bakanı S. Pichon'un destek ve istek mesajı iletilmiştir. Bu mesajda İzvolski: “İçerisini S. Pichon'a anlattım; o da bana, Alman subaylarına İstanbul'daki birliklerin komutasını vermenin kabul edilemezliği konusundaki fikrinizi tamamen paylaştığını ve bu anlamı zaten enerjik bir şekilde yerel Türklere ifade ettiğini doğruladı. Büyükelçi Bompert aracılığıyla ve Rıfat Paşa aracılığıyla Babıali'nin söz konusu planı uygulamayı reddetmemesi halinde Fransa'nın kendisi için “des tazminat élatantes, morales et politiques”⁶⁹ talebinde bulunacağını söyledi. Pichon benimle yaptığı bir sohbette, Fransa'nın İzmir veya Beyrut'ta bir Alman komutanlığını kabul edemeyeceğini ve Babıali'yi Adrianople'a⁷⁰ işaret ettiğini bir kez daha ifade etti...”⁷¹

Bu yıllarda İngiliz diplomasisinin konumu İngiltere ile Almanya arasındaki ilişkilerdeki birtakım koşullar tarafından belirlenen karmaşık ve çelişkilidir.⁷² 13 Kasım'da Londra'dan gelen cevapta Büyükelçi Etter Sazonov'a şöyle yazmıştır: “Dışişleri Bakanı Gray dün Rusya'daki İngiliz büyükelçiliğinin danışmanı O'Byrne'ye, İstanbul'daki garnizonunun Alman generale tabi kılınmasının kabul edilemezliği hakkındaki görüşünüzü paylaştığını belirten bir telgraf çekmiştir”.⁷³

Türkiye'nin ekonomik, jeopolitik ve stratejik açıdan çok avantajlı bir konuma sahip olmasından dolayı Almanya'nın Ortadoğu'da yayılmacı politikalarına İngiltere ve Fransa da karşı çıkmak zorundadır. Avrupa'da silahlanma yarışının hızlandığı bir ortamda İstanbul'daki kolordu

⁶⁷ Материалы по истории франко-русских отношений 1910—1914 гг. №. 3220. 12 Ноября 1913. s. 642.

⁶⁸ Сазонов, Воспоминания, s. 146-147.

⁶⁹ Fransızca bir diplomatik deyimdir ve doğrudan Türkçeye çevrildiğinde: “gösterişli (veya etkili), ahlaki ve siyasi tazminatlar” anlamına gelmektedir.

⁷⁰ Adrianople ismi, Edirne'nin Antik Roma ve Bizans dönemlerindeki adıdır.

⁷¹ Материалы по истории франко-русских отношений 1910—1914 гг. №. 555. 12 Ноября 1913. s.642.

⁷² Hardinge, C. H. (1947). Old diplomacy: the reminiscences of Lord Hardinge of Penshurst. p. 183-185.(Hardinge, 1947)

⁷³ Материалы по истории франко-русских отношений 1910—1914 гг. №. 790.

komutanlığına bir Alman generalin atanması ve Türkiye'nin Büyük Güçler tarafından paylaşılamaz oluşu işleri daha da zorlaştırmaktadır. İngiliz hükümeti, İstanbul'daki kolordu komutanlığına bir Alman generalin atanması İngiltere'nin en önemli kolonisi olan Hindistan, Süveyş Kanalı ve Mısır'daki İngiliz mevzilerini doğrudan tehdit edebileceği ve Boğaz'da hâkim bir konum elde etme durumunun ortaya çıkmasını kabullenmeyeceği bir gerçektir. Böylece S.D. Sazonov'un yeni planı Almanya'nın Orta Doğu'da artan etkisine karşı İtilaf ülkelerinin ortak eylemini öngörmektedir.⁷⁴

Fransız hükümeti, Almanya'nın Avrupa'daki etkisine karşı bu sorunu Almanya ile ikili müzakereler yoluyla çözmenin en iyisi olduğunu düşünmüştür. Fransa'nın Londra Büyükelçisi P. Cambon'un Berlin'de Çar II. Nikolas'ın da isteği üzerine İmparator II. Wilhelm ve Şansölye ile yaptığı görüşmelerde İstanbul'da bir Alman askeri misyonu konusunu gündeme getiren Rusya Başbakanı Başkanı Kokovtsov ileri sürdüğü General Sanders'ın yetkilerini von der Goltz ile aynı sorumluluk yelpazesıyla sınırlama teklifi Alman yetkililer tarafından reddedilmiştir. Bu sırada Rus hükümetinin General Sanders'in görev yerinin değiştirilmesi ve komutayı başka bir şehre taşımayı önerdiğini öğrenmiştir. Rusya'nın Almanya ile anlaşmasından ve Generali İzmir'e ya da Suriye'ye nakletmeye ikna etmesinden korkan Fransız diplomasisi, Fransa'nın Türkiye'deki etkisinin kaybolmaması için Almanların Türkiye'de hüküm sürmesine izin vermeme kararı almıştır. Asya Türkiye'sinde ve İstanbul'da büyük etkiye sahip olan Fransa, mevcut statükoyu mümkün olduğu kadar uzun devam ettirerek Türkiye'de konumunu korumak istemiştir.⁷⁵

İngiliz diplomasisi, Rus-Alman çatışmasında kendi hayati çıkarlarını gözetenek manevra yaparak temkinli bir politika yapmaya çalışmıştır. İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Gray, Sazonov'un teklifini kabul etme eğiliminde değildir; ancak karakteristik diplomasisiyle tazminat olasılığını prensipte kabul etme taraftarıdır. Sir Edward Gray, Almanya ile doğrudan bir çatışma yerine dostluk ilişkileri içerisinde müzakerelerle ikna edilmesi düşüncesini taşımaktadır.⁷⁶ Bu düşünce Rusya'nın Londra Büyükelçiliğinden Sazonov'a yazılan telgrafta açıkla belirtilmektedir: “Gray dün O'Byrne'e telgraf çekerek İstanbul garnizonunun Alman generallerine tabi kılınmasının kabul edilemezliği konusundaki görüşünüzü paylaştığını bildirdi. Nicholson ve Cambon'un sözlerinden, prensipte tazminat olasılığını kabul eden Bakan'ın, uygulamada böyle bir tazminat bulmanın zorluğunun farkında olduğunu görebiliyordum. Pichon'un diğer Güçlerin subaylarına ilgili komutları sağlamaya yönelik ilk önerileri ona uygulanamaz görünüyor ve bizim çıkarlarımıza uygun değil, çünkü Almanların İstanbul'dan uzaklaştırılması olan asıl hedefe hâlâ ulaşamayacaktı. Ayrıca bu tedbir Türkiye'nin bölünmesine yönelik ilk adım olacaktır. Cambon da bu görüşü paylaşıyor. Her ikisi de Babıali üzerindeki ortak baskının faydasından şüphe ediyor ve Babıali'nin hem Gray'in hem de Cambon'un gururunun böyle bir durumda dikkate alınmasının gerekli olduğunu düşündüğü Alman İmparatoru'na verilen sözlere şüphesiz bağlı olduğunu düşünüyor. Görünüşe göre Gray, birliklerin komutasını en azından Alman subaylara bağlı başka bir şeyle değiştirme yönündeki orijinal planı değiştirme eğilimi göz önüne alındığında, şimdilik Almanya ile dostane müzakerelere devam etmenin en uygun olduğunu düşünüyor.”⁷⁷

⁷⁴ Fay. S. B. (1928). *World War, 1914-1918 Causes, Europe Politics and government 1871-1918*. (Vol. 1). The Macmillan Company, 500.

⁷⁵ Фишер, Л. А. (2009). Проблема черноморских проливов в российско-германских дипломатических отношениях в 1908-1914 гг. [Российский государственный педагогический университет им. АИ Герцена].

⁷⁶ Earle, E. M. (1923). *Turkey, the great powers, and the Bagdad railway: A study in imperialism*. New York, The Macmillan Company. 269. Earle (1923)

⁷⁷ Материалы по истории франко-русских отношений 1910—1914 гг. №. 795. 15/28 Ноября 1913. s. 644.

İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Gray, II. Wilhelm ile ilişkilerin ağırlaştırılmasının istenmeyen bir durum olduğunu öne sürerek, Berlin'e dostane bir çağrı yapılmasını önermiştir. Bunun içinde pratik bir çözüm olarak da Boğazlarda seyrüsefer özgürlüğünü garanti eden yeni bir uluslararası rejimin oluşturulması şeklindedir. Ancak bu Boğazlarda yeni bir rejimin oluşturulması Rusya'nın hakimiyet sahası olarak kabul ettiği bir bölgenin başka güçlerin eline geçmesi anlamına gelebilecektir. Rusya Dışişleri Bakanı S.D. Sazonov bu projeye şiddetle karşı çıkmış ve Boğazların hiçbir şekilde Alman askeri misyonuna bağlı kalmasını istememiştir. Ayrıca İstanbul'a İngiltere tarafından yollanmış Amiral Limpus başkanlığında bir İngiliz deniz misyonu da vardır. Rusya'nın ise hakimiyet kurmak istediği İstanbul'da hiçbir şekilde askerî bir gücü bulunmamaktadır.⁷⁸

İngiliz politikacılar bir taraftan Alman hükümeti ile yakınlaşmayı bozmamak ve ilişkileri ağırlaştırmamak için uğraşırken bir taraftan da Avrupa'da artan gerilimler karşısında kendi müttefiklerini kaybetmemeye dikkat etmişlerdir. İngiltere'nin St. Petersburg Büyükelçisi Bay O'Beirne S.D. Sazonov ile yaptığı bir görüşmesini Sir Edward Gray'e iletirken Sazonov'un düşüncelerini açıklamıştır. Bu düşüncelerde Sazonov: "... Diğer Güçlerin tazminat yoluyla Türkiye'den bazı taleplerde bulunması açıkça gerekliydi, ancak Sazonov bu tür taleplerin hangi biçimde olması gerektiği konusunda çok şaşkın görünüyordu. Fransız Hükümeti ile istişarede bulunduğunu söyledi. Konuyla ilgiliydi ve daha önce benimle konuşmamıştı çünkü beni birkaç gündür görmemişti, ancak Majestelerinin Hükümetinin görüşlerini öğrenmek konusunda endişeliydi. Türkiye'ye yönelik olası talepler arasında Rus bir memurların Ermenistan'a, hemen ardından Büyük Britanya'nın kendi adına İngiliz memurların (Asya Türkerinde) istihdamı için bir talepte bulunabileceğini ekledi. Ancak bunlar açıkça sadece aklına gelen fikirlerdi. Kısacası Sazonov, Rusya'nın Almanya'nın İstanbul'daki son hamlesine karşı vereceği yanıt konusunda kesin bir sonuca varmamıştır".⁷⁹

İngiltere'nin St.Petersburg Büyükelçisi ile S.D. Sazonov arasında geçen konuşmalarda Sazonov'un Türkiye'den neler isteyebileceği ya da düşünceleri ortaya çıkmaktadır. Çünkü Rusya'nın yönetim kademesindeki yüksek rütbeli subaylara ya da diplomatlara İstanbul'daki Alman varlığını kabul etmelerini istemek Rusya için utanç verici ve kesinlikle tahammül edilemez bir şey olacaktır. Bay O'Beirne tarafından İngiltere Dışişleri Bakan Yardımcısı A. Nicholson'a gönderilen telgrafta ikili arasındaki görüşmede Sazonov'un düşünceleri açığa çıkmaktadır: "... Berlin'de sert bir dil kullandığını söylüyor. Bunun ne faydası var? Onu en son gördüğümde Alman darbesine nasıl cevap vereceğine dair hiçbir kesin fikri yoktu. Taleplerde bulunmaktan bahsetti. Hatta Rusya'nın, Bayazid'deki Türk kuvvetlerinin ebedi komutasına bir Rus generalinin sahip olmasını talep edebileceğini bile söyledi. Bunu bildirmeye değer bulmadım çünkü tabii ki o bunu yapmayı amaçlamıyor. Rusya'nın Türkiye'ye verebileceği tek etkili cevabın yabancı bir subayın İstanbul'da bulunduğu sürece İstanbul'da bir veya iki savaş gemisi tutmakta ısrar edeceğini ve gerektiğinde Rus Büyükelçiliği'nin korunması için bir müfrezenin karaya çıkacağını bildirmek olduğunu düşünmeliydim".⁸⁰

S.D. Sazonov Üçlü İtilaf devletlerini harekete geçirme denemesi Sir Edward Gray'in Almanya ile müzakere edilmesi düşüncesi üzerine kısmen başarısız olsa da Rus hükümeti, Sir Edward Gray'i etkileme ve onu İstanbul'a karşı ortak ve kararlı bir eylemin gerekliliği konusunda ikna etme talebiyle Fransa'ya başvurmak zorunda kalmıştır. Fransa ise Rusya'yı destekleme

⁷⁸ E. А. Адамова. Константинополь Проливы: по секретным документам б. министерства иностранных дел. Европейские Державы и Турция во Время Мировой Войны. Москва: НКВД. 1925 s. 60.

⁷⁹ Gooch, G. P., & Temperley, H. W. V. (1929). *British Documents on the Origins of the War, 1898-1914* (Vol. 4). HM Stationery Office.(Gooch & Temperley, 1927)

⁸⁰ BDOW. Mr. O'Beirne to Sir A. Nicolson. №. 382. p. 342-343.

konusunda İngiltere'den daha güçlü bir pozisyon alarak İstanbul'daki birliklerin komutasının bir Alman generale verilmesinin kabul edilemez olduğu yönünde St. Petersburg'un görüşünü paylaştığını Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Rıfat Paşa'ya bildirerek Türk hükümetiyle yeni bir krediyle ilgili müzakereleri durdurması konusunda tehdit etmiştir. Türk kolordusunun komutasının Almanlara devredilmesinin Üçlü İtilaf güçleri açısından imkânsız bir durum oluşturduğunu, bu güçlerin manevi ve siyasi tazminat talep etme hakkına sahip olduğunu vurgulanmış, aynı zamanda Paris, St. Petersburg'a, Alman komutanlığının Fransız çıkarları kapsamındaki İzmir veya Beyrut'a devredilmesini kabul edemeyeceğini bildirmiştir. Diğer taraftan da her ne kadar müttefik olsalar kendi politik ve ekonomik çıkarlarını göz önünde bulundurarak kendi çizgilerinin aşılmasına da karşı çıkmıştır. Fransız hükümeti İngiltere'nin izni olmadan harekete geçmeye cesaret edememiştir. Fransa Dışişleri Bakanı S. Pichon, Fransa'nın Londra Büyükelçisi P. Cambon'a, İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Gray'i, "İstanbul'daki ordu birliklerinin bir Alman komutası altında olması halinde Türkiye'nin meydana gelecek tüm ciddi sonuçları anlamasını sağlamak" girişimine katılmaya ikna etmesi talimatını vermiştir.⁸¹

Fransa Dışişleri Bakanı S. Pichon, Cambon'a Sir Edward Gray'i şu düşüncelerle etkilemesini tavsiye etmiştir: "İstanbul'da bir Alman generalin bir kolordu komutası, İstanbul'da ikamet eden diplomatik misyonları Almanların vesayeti altına alır. Bu da fiilen Almanya'ya Boğazların anahtarını vermektedir. Bu, padişahın doğrudan egemenliğine saldırabilecek Alman generaline tam bir müdahale olanağı sağlıyor. Bu da Türkiye'nin varlığını garanti altına alan güçler arasındaki dengiyi bozuyor... Eğer Sir Edward Gray bu görüşlere katılıyorsa, onu Üçlü İtilaf'ın Türkiye'ye sunacağı notayı formüle etmeye davet ederek gururu okşayınız". Fransa Dışişleri Bakanlığı'nın isteğine rağmen özellikle büyükelçinin "Boğazların anahtarını" Almanların eline verdiği yönündeki iddiası İngiltere Dışişleri üzerinde gereken etkiyi yapmamıştır. Çünkü İstanbul'da Türk filosunun komutanlığını İngiliz Tuğamiral A. Limpus yapmakta ve bu durum İstanbul'da İngiltere'nin konumunu korumasına imkân sağlamaktadır.⁸²

Üçlü itilaf grubu arasında ortak bir nota görüşülürken İstanbul'da Almanya Büyükelçisi von Vangenheim ile Sadrazam arasında yapılan bir görüşmeyi Berlin'e rapor eden von Vangenheim, yazdığı telgrafta İstanbul'daki İtilaf Devletleri Büyükelçilerinin henüz Sadrazama Alman askeri misyonu konusunda şu ana kadar hiçbir büyükelçinin resmi olarak başvurmadığını yazmaktadır. Ancak bu elçiler içerisinde sadece Fransa büyükelçisinin Bay M. Bompard'ın emirsiz konuştuğunu vurgulayarak, General Liman'ın atanması üzerine Rusya'da yaşanan heyecana dikkat çektiği haberini vermektedir. Von Vangenheim, Bompard'ın sadece Boğazlar meselesine değindiğini ve bir Alman generalin Boğaz'da bir ordu birliğine komuta etmesi halinde İstanbul ve Boğazlarla ilgilenen güçlerin kayıtsız kalamayacağını söylemiştir. Alman Büyükelçi von Vangenheim'e göre Sadrazamın Fransız büyükelçisine kısaca verdiği cevapta ise General von Liman'ın bir Alman subayı olarak değil, bir Türk subayı olarak görev yapacağını söylemiştir.⁸³

Almanya ile Rusya arasında İngiltere ve Fransa'nın katılımı ile Liman von Sanders krizi derinleşirken Sadrazam Said Halim Paşa hükümeti 27 Ekim'de imzalanan askeri misyon sözleşmesini Sultan V. Mehmet'e imzaya sunulmuştur. Askerî misyon sözleşmesinin sultan tarafından imzalanmasıyla 4 Aralık'ta yayınlanmıştır.⁸⁴ Bu sözleşme haberinin St. Peterburg'a ulaşmasıyla birlikte Almanya-Rusya arasındaki ikili görüşmeler çökmüş ve krizde yeni bir devre

⁸¹ Аветян, *Германский империализм на Ближнем Востоке*, s. 73. (Аветян, 1966)

⁸² Fay. S. B. (1928). *World War, 1914-1918 Causes, Europe Politics and government 1871-1918*. (Vol. 1). The Macmillan Company, 233-234.

⁸³ Die Grosse Politik. 38. Band. Nr. 15461. Der Botschafter in Konstantinopel Freiherr von Wangenheim an das Auswärtige Amt. 3 Dezember 1913. s. 229-232.

⁸⁴ Die Grosse Politik. 38. Band. Nr. 15464. Der Botschafter in Konstantinopel Freiherr von Wangenheim an das Auswärtige Amt. Konstantinopel. 4 Dezember 1913. s. 234.

başlamıştır. S.D. Sazonov, resmi müzakerelere son vererek İngiltere ve Fransa'nın siyasi ve askeri desteği ile İstanbul'da Türk hükûmetine bir «demarche» için ikna çalışmalarına ağırlık vermeye başlamıştır. Rusya, General Liman von Sanders krizinin bu safhasına kadar Türk hükûmeti ile doğrudan bir temas kurulmamış ve sadece Almanya'yı muhatap alınmıştır.

5 Aralık 1913'te Almanya Dışişleri Bakanı von Jagow ile İmparatorluk danışmanı von Treutler arasında yapılan bir telgraf görüşmesinde dışişleri bakanı Rusya'nın isteği doğrultusunda Alman General Liman von Sanders'in görev yerinin Edirne'ye nakledilmesi konusunu gündeme getirmiştir. Von Jagow telgrafında Rusya'nın askeri misyon meselesini Almanya ile tamamen dostane bir şekilde ele almak istediğini vurgulamış, ancak Rusya'nın elindeki güçlü baskı araçlarıyla istediğini Türk hükûmetinden alabileceğini ifade etmiştir. Ayrıca Türk hükûmetinin Rusya'ya teslim olması durumunda Edirne konusunda Rusya ile uzlaşma sinyalleri vererek General Liman von Sanders krizinin Türkiye'nin bir iç meselesi olduğunu söylemiştir.⁸⁵

İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Gray, Rusya Dışişleri Bakanı S.D. Sazonov'un isteği ve Fransızların önerisiyle Türk hükûmetine iletmek üzere tüm argümanları içeren ve doğası gereği neredeyse ultimatom benzeri olan çok kesin bir bildirgeyi formüle etmiştir. Sir Edward Gray tarafından oluşturulan bildiride şöyle denilmektedir: “Bir Alman generalin İstanbul'daki Türk kolordu komutanlığıyla görevlendirilmesi, ona henüz Alman veya başka herhangi bir yabancı subayın işgal etmediği bir pozisyon yaratacaktır. Bu sayede tüm kordiplomasi ve aynı zamanda Boğazların anahtarları Almanya'nın elinde olacaktır. Ayrıca Alman general, sultanın egemenlik haklarıyla bağdaşmayan askeri tedbirler alabilecektir. Türkiye'nin güçler dengesinden oluşan bütünlüğünün gerçek garantisi anında yok olacaktır. Almanya, İstanbul'da benzer bir pozisyon alırsa, diğer güçler Türkiye'deki çıkarlarını güvence altına almak ve Babıali'nin haklı olarak reddedemeyeceği benzer taleplerde bulunmak zorunda kalacaktır”.⁸⁶ Ayrıca Sir Edward Gray girişimin İngiltere, Fransa ve Rusya'nın büyükelçileri tarafından yürütülmesi gerektiğini ve bu elçilerin aynı içeriğe sahip ayrı ayrı notlar yayınlaması gerektiğini belirtmiştir. Bu notta, yukarıda adı geçen hükûmetlerin, Türk hükûmetinin İstanbul'daki kolordu komutasını büyük bir Alman subay kadrosuna sahip bir Alman generalin eline devretme niyetinin farkına vardığı belirtilmiştir.⁸⁷

Almanya Dışişlerinden Londra Büyükelçiline gönderilen telgraf mesajlarında ise Rus hükûmetinin isteği üzerine Sir Edward Grey'in İstanbul'daki Alman komutanlığının Sultan'ın egemenlik haklarını tehdit ettiği ve Boğazların güvenliğini devletler arasındaki dengeyi bozduğu gerekçesi ile pozisyon aldığı belirtilmektedir. Almanya Dışişleri Bakanlığı bu eyleme karşı Almanya Büyükelçilinden şöyle davranmasını istemiştir: “... siz, her ne pahasına olursa olsun özür dilemek istediğimiz izlenimini vermekten kaçınarak, Rusya'nın açıklamasının bize tamamen anlaşılabilir ve tuhaf geldiğini vurgulamanızı istiyoruz”. Almanya Dışişleri Bakanlığı bu mesajıyla karşı hamlesini gerçekleştirmiş ve Rusya'ya karşı duruşunu formüle etmiştir.⁸⁸

Diğer taraftan Rusya Dışişleri Bakanlığı hala Berlin'den umutlu olduğunu gösterircesine Berlin'den nasıl bir taviz alabilirim düşüncesiyle hareket ederek, İngiltere ve Fransa Dışişleri

⁸⁵ Die Grosse Politik. 38. Band. Nr. 15466. Der Staatssekretär des Auswärtigen Amtes von Jagow an den Rat im Kaiserlichen Gefolge Gesandten von Treutier, z. Z. in Stuttgart. Berlin 5 Dezember 1913. s. 235-236.

⁸⁶ Аветян, *Германский империализм на Ближнем Востоке*. s. 75; BDOW. Sir Edward Grey to Lord Granville. №. 390. s. 348; *Материалы по истории франко-русских отношений 1910—1914 гг.* №. 3309. 24 Ноября 1913. s. 650-651.

⁸⁷ Материалы по истории франко-русских отношений 1910—1914 гг. №. 1017. 20 Ноября / 3 Декабря 1913. s. 647.

⁸⁸ Die Grosse Politik. 38. Band. Nr. 15472. Der Staatssekretär des Auswärtigen Amtes von Jagowan den Geschäftsträger in London von Kühlmann. Berlin 7 Dezember 1913. P. 240-241.

Bakanlıklarına Türkiye'deki büyükelçilerine Türk hükümetine başvurularını ertelemeleri için izin vermelerini istemiştir.⁸⁹ Bu teklif İngiltere ve Almanya arasındaki müzakereler düşünüldüğünde hemen kabul edilmiş ve elçiliklerine gerekli talimatları içeren telgraflar gönderilmiştir.⁹⁰ S.D. Sazonov'a göre müttefiklerin Berlin'deki başarısı sorunun İstanbul'da çözülmesinden daha büyük bir diplomatik zafer anlamına gelecektir. Ancak Sazonov için Berlin kabinesi ile yapılacak müzakerelerin hiçbir sonuç getirmeyeceği kısa sürede anlaşılmıştır. Çünkü Alman hükümeti bilinçli olarak Rusya'ya herhangi bir spesifik söz vermekten kaçınarak ısrarla askeri misyon teklifinin Türkiye'den geldiğini ileri sürerek konumunu korumaya devam etmiştir. Alman hükümeti ile Rusya arasında Sanders askeri misyon krizindeki görüşmeler devam ederken Sultan V. Mehmet tarafından askeri misyon sözleşmesinin imzalanmasıyla birlikte Almanya-Rusya arasındaki ikili görüşmeler çökmüş, Sazonov, büyükelçilerin İstanbul'daki girişini erteleme büyük bir hata olduğunu fark ederek Londra ve Paris'e, üç büyükelçinin derhal Türk hükümetiyle zaman kaybedilmeden iletişime geçmesi gerektiği konusunda telgraflar göndermiştir.⁹¹ 10 Aralık tarihinde Rusya'nın İstanbul büyükelçiliğinden gönderilen telgrafta Fransa büyükelçiliğine itiraz talimatının geldiğini ancak İngiliz büyükelçiliğine bir talimat gelmediğini yazılmaktadır.⁹²

Sir Edward Gray bu gecikmeyle birlikte Londra için bekle-gör politikasının uygun olduğunu düşüncesiyle konuya bakış açısını değiştirmiştir. Sazonov için bu durum istemese de hayal kırıklığına neden olmuştur. Rusya'nın Londra Büyükelçisinin Sazonov'a aktardığına göre; İngiliz bakan, Türkiye'ye verilecek notanın çok kararlı ve ultimatom tonlarında yazıldığını, bunun yerine daha temkinli ve itidalli bir notanın getirilmesi gerektiğini, Türk hükümetine askeri misyonun mahiyeti ve işlevleri hakkında sorular yöneltilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁹³

Almanya'nın St. Petersburg Büyükelçisi Kont von Pourtales tarafından Almanya Dışişleri Bakanlığı'na yazılan telgraflarda S.D. Sazonov için "...Sazonov sonunda uzlaşmacı bir ton benimsedi. Alman dostluğuna verdiği büyük değeri vurguladı ve Ekselanslarının buradan çıkmasını istemem için rica etti" ifadelerini kullandığı bilgisine yer verilmektedir. Telgrafların detaylarına bakıldığında Alman büyükelçi İngiliz amiralinin İstanbul'daki konumu hakkında konuşmuş ve İngiliz amiralin varlığının ve komuta ettiği filonun İstanbul ve boğazlar için daha önemli bir tehdit olduğu söylemiştir. S.D. Sazonov'un buna cevabı ise böyle bir filonun var olmadığı ve onlarca yıl da var olmayacağı için Türk filosuna komuta etmenin anlamsız olduğudur. Mesajın devamında Kont von Pourtales şöyle yazmakta: "...Bay Sazonov'un bu argümanları kesin bir dille reddetmesi, beni ona, eğer gerçekleri basitçe inkâr ederse, başka bir tartışmanın gereksiz görüneceğini, ama bu koşullar altında, Almanya'nın Rusya ile kalıcı dostane ilişkileri olasılığından kuşku duymaya başlamam gerektiğini söylemeye zorladı. Çünkü sadece bizim veren taraf olacağımız ve Üçlü İtilaf üyelerine tanınan hakların bize tanınmayacağı bir dostluk ilişkisi bizim için kesinlikle kabul edilemezdi. Çünkü görüşmemiz defalarca oldukça sert tartışmalara yol açmış olsa da Bay Sazonov yine de sonunda uzlaştırmacı bir ton benimsedi. Alman dostluğuna verdiği büyük değeri vurgulayarak ve Rusya için son derece önemli olan bu sorunun ilişkilerimizin bozulmasına yol açmayacak bir çözüme kavuşturulması için Ekselanslarından bir çıkış yolu bulmalarını rica etmemi istedi".⁹⁴

⁸⁹ Викторова, *Босфор и Дарданеллы*, s. 187.

⁹⁰ BDOW. Sir Edward Grey to Sir L. Mallet. №. 399. p. 355.

⁹¹ Материалы по истории франко-русских отношений 1910—1914 гг. №. 3309. 24 Ноября 1913. s. 650.

⁹² Материалы по истории франко-русских отношений 1910—1914 гг. №. 1033. 9 Декабря . s. 652

⁹³ Материалы по истории франко-русских отношений 1910—1914 гг. №. 806. 28 Ноября / 11 Декабря 1913. s. 657; Викторова, *Босфор и Дарданеллы*, s. 187.

⁹⁴ Die Grosse Politik. 38. Band. Nr. 15475. Der Botschafter in Petersburg Graf von Pourtales an das Auswärtige Amt. St. Petersburg. 7 Dezember 1913. s. 244.

Bu sırada Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi M.N. Girs tarafından S.D. Sazonov'a yazılan bir telgrafta ise bu durumdan çıkmanın başka bir yolu olarak farklı bir formül önerilmektedir. Bu formülde General Liman'ın askeri misyonun başı ve askeri okullar müfettişi olarak İstanbul'da kendisine herhangi bir birlik komutanlığı verilmeden bırakılması, 1. Kolordu Komutanlığı'nın ise Türk generalin komutası altında kalması şeklinde belirtilmiştir. Büyükelçi Girs'e göre ancak böyle bir çözümün Rusya tarafımızdan Berlin'le doğrudan müzakereler tesis edilmesi için çözüm yolu olabilecektir.⁹⁵ Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi M.N. Girs başka bir telgrafında S.D. Sazonov'a İngiltere'nin kendi inisiyatifiyle İngiliz Amiral Limpus'u İstanbul'daki ikametgahından başka bir yere, örnek olarak İzmit'e aktarmayı teklif ederse bu hassas durumun çözüleceğini ifade etmiştir.⁹⁶ Bu öneriye cevap olarak Rusya'nın Londra Büyükelçisi Benckendorf'un İçişleri Bakanlığı'na gönderdiği gizli telgrafta İngiliz yetkiler doğrudan cevap vermekten kaçınmışlardır. Büyükelçi Benckendorf'un Sazonov'a gönderdiği mesajda şöyle deniliyordu: "Yakın zamana kadar İngiliz amiralle yapılan anlaşmanın tam metnini bilmeyen Gray, dün bana, birkaç yıl önce imzalanan ve İngiliz amirallerinin konumunu kesin olarak belirleyen anlaşmaya göre, her ikisinin de zaten değiştirildiğini söyledi. Bu Amiralin aslında tüm filonun komutanı olduğunu, doğrudan Denizcilik Bakanlığı'na bağlı olduğunu ve kendisinin bir muharip olmadığını".⁹⁷ Büyükelçi Benckendorf Sazonov'a başka bir telgrafında ise "Sanders'ın Edirne'ye nakledilmesi şartıyla amiralin ikametgahının İzmit'e nakledilmesinin mümkün olup olmadığını kendisine gizli olarak sordum, üstelik bu onun faaliyetlerinde hiçbir şeyi değiştirmeyecekti. Bu birleşimin bana gelecekte pek çok zorluğu ortadan kaldırarak sadece Rusya'nın değil, İngiltere'nin de avantajına görüneceğini ekledim. Gray, teknik tarafı öğrenmek için Mallet'e telgraf çekeceğini, ancak mümkün olduğu sürece yanıt vereceğini söyledi. Türk Hükümeti tarafından kabul edilebilir ve çözümü kolaylaştırabilecek bir adım olsa, herhangi bir itiraz görmemekle kalmayacak, aynı zamanda bahsettiğim araçları da teşvik edecektir".⁹⁸ Sir Edward Gray tarafından Sir L. Mallet'e 12 Aralık tarihinde yazılan telgraf metninde de İngiliz Amiral Limpus'un ikametgahının İstanbul'dan İzmit'e taşınması konusu mevzu bahis olunmaktadır. Telgrafta Gray "... dedim ki, eğer uygulanabilir ve görevlerinin ifasıyla tutarlı ise Amiral Limpus ve Türk Hükümeti de kabul ederse, sadece itiraz etmeyeceğim, hatta Alman komutasındaki güçlüğü çözüme yardımcı olarsa, transferi teşvik edeceğim".⁹⁹

S.D. Sazonov, Sir Edward Gray'ın bekle gör politikası karşısında Londra'daki Rusya Büyükelçisi Benckendorf'a telgraf göndererek İngiliz diplomasisinin eylemlerinden duyduğu memnuniyetsizliği dile getirmiş ve Sir Edward Gray'ı eski konumuna döndürmeye çalışmıştır. İngiliz diplomasisinin pozisyonundaki değişikliğin sebebine bakıldığında İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi L. Mallet'in Türkiye'deki İngiliz deniz misyonunun durumuyla ilgili mesajdır. İngiliz diplomasisi, bu gerçek sayesinde Almanya'nın her türlü iddiayı savuşturabileceğinden ve İngiltere'nin kendisini hoş olmayan bir durumda bulabileceğinden korkmaktadır. Söz konusu geri çekilmenin bir başka nedeni de Londra'nın S.D. Sazonov'un niyetlerini, yani taleplerinin yerine getirilmesinde ısrar ederek hangi önlemleri almaya hazır olduğu konusundaki belirsizliğidir.¹⁰⁰

⁹⁵ Материалы по истории франко-русских отношений 1910—1914 гг. №. 1045. 29 Ноября / 12 Декабря 1913. s. 657.

⁹⁶ Материалы по истории франко-русских отношений 1910—1914 гг. №. 1039. 27 Ноября / 10 Декабря 1913. s. 654.

⁹⁷ Материалы по истории франко-русских отношений 1910—1914 гг. №. 807. 30 Ноября / 12 Декабря 1913. s. 658.

⁹⁸ Материалы по истории франко-русских отношений 1910—1914 гг. №. 809. 29 Ноября / 12 Декабря 1913. s. 659.

⁹⁹ BDOW. Sir Edward Grey to Sir L. Mallet. №. 420. 12 December 1913. p. 374.

¹⁰⁰ Аветян, *Германский империализм на Ближнем Востоке*, s. 79; Фишер, *Проблема черноморских проливов в российско-германских дипломатических отношениях в 1908 - 1914 гг.* s. 392.

Büyükelçisi L. Mallet'in raporlarında Alman askeri misyonu, misyonun üyeleri ve misyonun sahadaki etkileri açık bir şekilde yazılmıştır. Sir Edward Gray ise Türk hükümeti ile ilişkilerde temkinli davranarak ilk baskı yapanın İngiltere olmaması gerektiği, zaten Rusların bir şekilde kaçınılmaz olarak baskı yapacağını düşüncesindedir. Ve ayrıca Türklerin gerçekten Alman baskısı altında hareket etmediyse konunun İstanbul'da değil de Berlin'de ele alınması gerektiği düşüncesindedir.¹⁰¹

Sir Edward Gray'in bu konudaki ılımlı tutumunun bir diğer nedeni de İstanbul'da bir Alman generalin varlığının İngiliz çıkarları için çok büyük bir tehdit olmadığını öğrenmiş olmasıdır. Büyükelçisi L. Mallet'in raporlarında "Almanların veya Türklerin bu hamlede herhangi bir siyasi amacı olup olmadığını bilmiyorum, ancak pratikte Almanların 1. Kolordu Komutanlığı'nın komutanlığını elinde tutmasının pek bir önemi olmayacağını düşünüyorum. Elbette General'i Edirne'ye gönderebilirsek daha da iyi olur. Ancak, bu durum filo komutasını elimizde tutma şansımızı etkilerse üzülürüm çünkü bu ülkedeki tek varlığımız bu".¹⁰² L. Mallet'in 5 Aralık tarihli başka bir raporunda ise Türk hükümeti ile görüşmesinden sonra generalin etki ve eylem alanının Boğazlar bölgesini kapsamadığı iddiasını bildirmesidir.¹⁰³ Bir başka neden de hem Rus telgraflarında hem de İngiliz telgraflarına yansıyan Türk komutanların Alman komutanlardan rahatsızlık duyulduğuna dair bilgilerdir. 3 Aralık tarihinde Sir L. Mallet tarafından Sir Edward Grey'e yazılan bir telgrafta: "Son günlerde bazı ileri gelen Türk general ve subayların Alman misyonuna karşı çıktıkları bildiriliyor ve sanırım bu konuda hükümete bir muhtıra verdiler. İstanbul'daki komutan Cemal Bey'in de onlarla aynı görüşte olduğu söylenmektedir".¹⁰⁴ Rusya'nın İstanbul büyükelçisi Girs tarafından Sazonov'a yazılan telgrafta ise daha dikkat çekici olarak hükümet ve subaylar arasındaki mücadeleden ve yeni bir askeri darbeden söz edilmektedir. Girs'in telgrafında "tıpkı İttihat ve Terakki partilerinin liderleri arasında ve Kabine içinde olduğu gibi, şu anda tüm grubun başında bulunan 1. Kolordu Komutanlığı'nın burada kazandığı önem nedeniyle sessiz bir mücadele ortaya çıkıyor. İmparatorluğun polis gücü Albay Cemal Bey, ordunun Jön Türk subaylarına güveniyor. Sadrazamın konumu büyük ölçüde sarsıldı ve eğer Cemal'i görevden almayı başaramazsa, yakın gelecekte onun da düşüşünün gerçekleşmesi oldukça muhtemel. Görünüşe göre Cemal, İzzet Paşa'yı Sadrazam olarak atamak ve Harbiye Nazırı olmak istiyor. O zaman işlerin efendisi, aşırı şovenizmi ve askeri konularda Almanya'ya bağlılığıyla öne çıkan Cemal olacak. Kuşkusuz mevcut Sadrazamın korunması bizim çıkarımızdır".¹⁰⁵

Almanya'nın St. Petersburg Büyükelçisi Kont von Pourtales, 12 Aralık tarihli telgrafında, Rusya Başbakanı Kont Kokovtsov ile yaptığı görüşmeyi Alman Dışişleri Bakanlığı'na bildirmiştir. Telgrafta, Kokovtsov'un konuyla ilgili düşünceleri şöyle aktarılıyor: "...Rusya, İstanbul'un Türk kalması için kampanya yürüttü. Hiçbir gücün Türk başkentinde baskın bir etkiye sahip olmaması gerektiği görüşünü benimsiyor ve diğer güçler arasında da aynı görüşü benimsiyor. Almanya, bu tutumu hiçe sayarak, artık fiilen İstanbul'daki duruma hâkim olmuş, Rusya'ya bu konuda oldu bittiği sunmuş ve ardından dostane bir tavırla yapılan itirazları dikkate almamıştır". Von Pourtales verdiği cevapta Kont Kokovtsov'un görüşünü ayrıntılı olarak çürütmeye çalışmıştır. Kont Kokovtsov, konuşma içerisinde von Pourtales'in İngiliz amiralin Türk filosundaki aktif konumuyla ilgili sorusuna cevap vermiştir. Von Pourtales telgrafında Almanya'nın her halükârda farklı muameleye katlanamayacağını söylemiş, Türk filosunu ve tüm

¹⁰¹ BDOW. Sir Edward Grey to Sir L. Mallet. №. 392. P. 352.

¹⁰² BDOW. Sir L. Mallet to Sir Edward Grey. №. 405. P. 360.

¹⁰³ BDOW. Sir L. Mallet to Sir Edward Grey. №. 403 P. 358.

¹⁰⁴ BDOW. Sir L. Mallet to Sir Edward Grey. №. 395. P. 354.

¹⁰⁵ Материалы по истории франко-русских отношений 1910—1914 гг. №. 1011. 19 Ноября / 2 Декабря 1913. s. 647.

deniz imkanlarını elinde bulunduran bir İngiliz amiralinin kendisini İstanbul'un hâkimi yapamayacağına inanıp inanmadığını sormuştur. Kont Kokovtsov bu soru karşısında şaşırarak bu konu hakkında hiçbir şey bilmediğini ve önce bunları araştırmak istediğini söylemiştir. Ve ayrıca von Pourtales'in ifadesiyle Kont Kokovtsov: "o zaman durum bizim için daha da elverişsiz olacaktır, çünkü o zaman İstanbul tamamen İngiliz ve Alman etkisi altında olacaktır".¹⁰⁶

Rusya ile Almanya arasında yürütülen diplomatik temasların istenilen sonuçları vermemesi üzerine S.D Sazonov, 12 Aralık tarihinde M.N. Girs'e gönderdiği bir telgrafta şunları yazdı: "Sir Edward Gray'in, üç gücün Babıali'ye yaptığı çağrının niteliği ve bu çağrının gerekliliği konusundaki görüşlerinde meydana gelen değişiklik göz önüne alındığında, konuşmalarımızı dostlarımızın ve müttefiklerimizin desteğine göre uyarlamamız gerektiğinden, Gray'in soruyla ilgili formülasyonunu kabul etmek zorunda kalıyoruz. Ve sonra Sazonov devam ederek: "İngiliz ve Fransız meslektaşlarınızla anlaşarak, Babıali'ye uygun bir temsilde bulunmaya tenezzül edin".¹⁰⁷

13 Aralık'ta Rusya, İngiltere ve Fransa'nın büyükelçileri ayrı ayrı Türkiye'den Sir Edward Gray'in formüle ettiği sözlü bir talepte bulundular. Büyükelçiler açıklamalarında şu ifadelerle yer verdiler: "Alman generalin son derece önemli fiili askeri güce sahip olduğu bilgisini aldık. Bu yetki, o subaya, Türkiye'deki herhangi bir yabancı subayın işgal ettiğinden farklı bir pozisyon verecektir. Babıali'nin yani Türk hükümetinin bağımsızlığına zarar verecek hiçbir girişimde bulunmayacağına, onun boğazlar ve İstanbul üzerindeki otoritesinin dokunulmaz olduğuna inanıyoruz. Diğer güçler bu sorularla son derece ilgileniyorlar ve eğer Babıali hem Alman generalle imzalanan anlaşma hem de haklarının genişletilmesi konusunda ve Türk hükümetinin bu anlaşmayı nasıl anladığı konusunda bilgi vermeyi reddetmemiş olsaydı, ona çok minnettar olacaktı".¹⁰⁸

Sözlü talepte büyükelçiler sözleşmeyle ilgili istedikleri bilgiyi aldılar ancak Sadrazam Said Halim Paşa bunun Türkiye'nin iç meselesi ve egemenlik hakkı olduğunu kategorik olarak müdahale olarak nitelendirmiştir.¹⁰⁹ Aynı zamanda General Liman'ın konumunu Amiral Limpus'un konumuyla karşılaştırmış ve Almanya ile yapılan sözleşmesinin iptali veya revizyonu için herhangi bir neden bulamamıştır.¹¹⁰ İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Sir L. Mallet, Sadrazam Said Paşa'nın kendisine verdiği gayri resmi cevabında, "General Liman, askeri misyonun başkanı, Askerî Şura'nın tek oy hakkına sahip üyesi, okul müfettişi ve kolordu komutanı olarak davet edildi. 1. Kolordu'yu seçin, çünkü Savaş Bakanı'nın amacı burada örnek birimler oluşturmak ve diğer kolordu subaylarını bu birimler aracılığıyla aktarmaktır: bu koşullar altında örnek birimleri başkentte yoğunlaştırmak daha uygundur. Kolordu Komutanlığı tamamen teknik olacaktır. Boğazlar, tahkimatlar, şehirdeki asayişin sağlanması Alman Generalini ilgilendirmez, sıkıyönetim uygulaması gibi bunlar da doğrudan Harbiye Nazırına bağlıdır. Generalin sözleşmesinde sıkıyönetim durumunda şehrin komutanı olacağı yazmıyor".¹¹¹

¹⁰⁶ Die Grosse Politik. 38. Band. Nr. 15478. Der Botschafter in Petersburg Graf von Pourtales an das Auswärtige Amt. St. Petersburg. 12 Dezember 1913. s. 247-249.

¹⁰⁷ Материалы по истории франко-русских отношений 1910—1914 гг. №. 3353. 29 Ноября / 12 Декабря 1913. s. 660.

¹⁰⁸ Материалы по истории франко-русских отношений 1910—1914 гг. №. 1052. 30 Ноября / 13 Декабря 1913. s. 660.

¹⁰⁹ Die Grosse Politik. 38. Band. Nr. 15479. Der Botschafter in Konstantinopel Freiherr von Wangenheim an das Auswärtige Amt. Konstantinopel 13 Dezember 1913. s. 249.

¹¹⁰ Материалы по истории франко-русских отношений 1910—1914 гг. №. 814. 1/12 Декабря 1913. s. 661.

¹¹¹ BDOW. Sir L. Mallet to Sir Edward Grey. №. 430. 15 December 1913. p. 382; Материалы по истории франко-русских отношений 1910—1914 гг. №. 1055. 2/15 Декабря 1913. s. 661.

Böylelikle Said Paşa büyükelçilerin Türk iç işlerine müdahalesini protesto etmiştir. Ayrıca General Liman von Sanders'in görevlerinin İngiliz Amiral Limpus'un statüsünden farklı olmaması nedeniyle Almanya ile yapılan anlaşmayı değiştirmek için hiçbir neden görmediğini belirtmiştir.¹¹² Böylece üç müttefik devletin diplomatik saldırısı amacına ulaşmamış ve Türkiye'nin resmi temsilcileri tarafından sert bir tepkiyle karşılanmıştır. Bir sonraki gün, 14 Aralık'ta, General Liman von Sanders ve beraberindeki on subay İstanbul'a gelerek 1. Kolordu Komutanlığı görevini üstlenmiştir.¹¹³

İtilaf Devletleri büyükelçilerinin Türkiye'ye ilettiği sözlü itiraz İstanbul'da istenilen etkiyi yaratmamıştır. Alman desteğini hisseden ve İtilaf Devletleri arasında birlik eksikliğini gören Türk hükümeti taviz vermeyi açıkça reddetmiştir. Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Baron von Wangenheim tarafından Almanya Dışişleri Bakanlığı'na yazılan 16 Aralık 1913 tarihli bir telgrafta Sadrazam Said Paşa'nın diplomatik resepsiyonda, İtilaf büyükelçilerine, Alman askeri misyonunun Türk egemenlik haklarını etkileyip etkilemeyeceği sorusuna bir kez daha resmi bir yanıt vermeyi reddettiği yazılmaktadır. Ayrıca von Wangenheim telgrafında Said Paşa'nın Rus büyükelçi Giers, Fransız büyükelçi Bompard ve İngiliz büyükelçi Mallet ile konuşmasını ve düşüncelerini de şöyle aktarmaktadır: "... Sadrazam Giers'e, Rusya'nın İngiliz genel müfettişlerinin Ermenistan'a gönderilmesini engellediği ve şimdi de Alman askeri misyonuna zorluk çıkardığı gerçeğinden, Türk halkının Rusya'nın herhangi bir değişiklik istemediği sonucunu çıkarması gerektiğini söyledi. Türkiye'de reformlar var. Sayın Bompard ve Mallet ile yapılan görüşmelerden Sadrazam, her iki büyükelçinin, özellikle de İngiliz büyükelçisinin, demarche'e katılma konusunda isteksiz olduğu izlenimini edindi. Sir Mallet de bana İngilizlerin tutumundan oldukça utanarak bahsetti ve sanki yalnızca İtilaf Devletlerine karşı görevini yerine getirmek istediğini ifade etmek istiyor gibiydi. Meslektaşına, Alman misyonunun Çanakkale Boğazı'nı tehlikeye atıp atmadığı sorusunun bir İngiliz büyükelçisi tarafından sorulduğunda bunun biraz garip geldiğini belirtmekten kendimi alamadım. Çünkü Çanakkale Boğazı General Liman'ın yetki alanına ait değildi. Ancak Amiral Limpus'un komutasındaki gemiler orada bulunuyor. Sir Louis bunu gülümseyerek itiraf etti".¹¹⁴

İstanbul'da istediğini elde edemeyen S.D. Sazonov, İngiliz amiral ve Alman generalle yapılan sözleşmelerin değiştirilmesi temelinde Almanya ile müzakere yapma teklifiyle tekrar Rusya'nın Londra Büyükelçisi Benckendorff aracılığıyla Sir Edward Gray'e başvurmuştur.¹¹⁵ İngiliz hükümeti söz konusu öneriye üç büyük gücün İstanbul'da protesto dışında farklı bir adım atması durumunda sorunun bir Türk sorunu olmaktan çıkarak bir Almanya ve Avrupa sorunu haline geleceği gerekçesiyle olumlu karşılamamıştır. Sir Edward Gray, O'Burney'e gönderdiği telgrafta şunları yazdı: "Alman Hükümeti'nin anlaşmaya hazır olduğu görülürse, Türk Hükümeti'nin de Alman general ile olan sözleşmesinin Amiral Limpus'un sözleşmesinin pozisyonunun Alman Generaliyle uyumlu hale getirilmesi için gerekirse değiştirilmesi şartıyla değiştirilmesine yönelik bir değişiklik yapılması durumunda, bu tür bir değişikliği destekleyeceğiz".¹¹⁶ Sir Edward Gray'in yardımcısı Nicholson ile de görüşen Benckendorf,

¹¹² BDOW. Sir L. Mallet to Sir Edward Grey. №. 433. 15 December 1913. p. 385

¹¹³ Liman von Sanders. *Fünf Jahre Türkei*. s. 12.(von Sanders, 1920)

¹¹⁴ Die Grosse Politik. 38. Band. Nr. 15484. Der Botschafter in Konstantinopel Freiherr von Wangenheim an das Auswärtige Amt. Konstantinopel. 16 Dezember 1913. s. 256.

¹¹⁵ Материалы по истории франко-русских отношений 1910—1914 гг. №. 3388. 3 Декабря 1913. s. 661-662.

¹¹⁶ BDOW. Sir Edward Grey to Mr. O'Beirne. №. 433. 15 December 1913. p. 385

Sazonov'a yazdığı telgrafta İngiliz hükümetinin Amiral Limpus'un pozisyonunu Berlin ile yapılacak müzakerelerde göz önüne alınacağını ifade etmiştir.¹¹⁷

Rusya'nın İngiliz diplomasisini kendi bakış açısına göre değiştirmeye yönelik tüm girişimleri boşuna olmuştur; çünkü Liman von Sanders'in misyonu ile ilgili kriz boyunca Rusya, Londra kabinesinden önemli bir destek alamamıştır. Diğer taraftan Fransa konusunda hiçbir şüphesi de yoktur. Ancak Fransızlarda İngilizlerin aktif olmadığı bir savaşta ön cephede yer almamışlardır. Sadece perde arkasından Rusya'yı desteklemektedirler. Sir Edward Gray, M. Cambon ile görüşmesinde Rusların konuyu bir "Türk meselesi" olarak ele aldığını ve Rus hükümetinin Türklerin verdiği cevabı beğenmemesi durumunda konunun "Alman ve Avrupa meselesine" dönüşeceğini vurgulamıştır.¹¹⁸

Fransa'nın Rusya'ya desteği daha çok Türk hükümetinin muhtaç olduğu borç para üzerinde kendini göstermektedir. Paris'teki Türk Büyükelçisi Rıfat Paşa Fransız makamlarıyla yaptığı görüşmeler sonucunda İstanbul'a yolladığı telgraflarda karamsar bir havaya kapılmaktadır. 18 Aralık'ta İstanbul'a gönderdiği telgrafta Fransız Dışişleri Bakanı ile yaptığı görüşmeyi anlatarak Fransızların Türk başkentinin yabancı bir devlete teslim edildiğine inandığını yazmıştır. Büyükelçisi Rıfat Paşa telgrafında: "Dost bir ülke olan Türke para vermekle çok mutlu olacak Fransız sermaye sahipleri, başka bir devlet İstanbul'a denetleme yaparsa bunu yapmakta tereddüt edecekler" diye yazarak Liman von Sanders'in İstanbul'daki görevinden dolayı para vermek istemediklerini yazmaktadır. Rıfat Paşa 20 Aralık'ta çektiği başka bir telgrafta ise Fransız hükümetinin Rusya için 800, Sırbistan için 364 ve Yunanistan için de 300 milyon franklık borçlanma izni verdiğini ancak Türkiye'nin adının geçmediğini bildirmiş, ayrıca Liman von Sanders'in görev yerinin değiştirilmesi öğüdünü vererek Rusya'nın Adalarla Ermeni ıslahatı yönünde Türkiye'ye baskı yapacağını da eklemiştir.¹¹⁹

Almanya Rus hükümetinin politik baskıları karşısında Ortadoğu'daki politik ve askeri çıkarları açısından son derece önemli olan bu anlaşmadan vazgeçmeyerek geri adım atmamış, İngiltere ve Fransa'nın bu konuda Rus hükümetini tereddüt ve isteksizce takip ettiğini fark etmiştir. Almanya Dışişleri Bakanlığı Rusya'nın politik atakları karşısında pasif kalmayarak İngiltere Londra'nın aracılığı ile Rus hükümetini meseleye dair daha sakin ve daha akli başında bir bakış açısına döndürmeyi çalışmıştır. Ancak bunu da İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Gray'in herhangi bir adım atmadan önce Almanya ile iletişime geçip gelmeyeceğine ile ilgili görüşüdür. İngiliz hükümetinin bu soruna tek taraflı yaklaşımından dolayı İngiltere'nin Berlin büyükelçisi Sir E. Goschen ile devam bir temas halindedirler. Almanya Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Zimmermann tarafından Londra Büyükelçisi Prens von Lichnowski'ye İstanbul'daki Liman von Sanders misyonu ve Amiral Limpus'un misyonu ile ilgili gönderdiği telgraf metninde bu krizin asıl sebebi yazılmaktadır. Zimmermann telgrafında İngiliz amiralin İstanbul'daki konumuyla ilgili olarak: "Baron von Wangenheim'dan mümkünse söz konusu iş sözleşmesinin metnini almasını istedim. Sorun, Amiral Limpus'un eskisi gibi aynı konumda olup olmadığı ve General von Liman'ın yetkilerinin Freiherr von der Goltz'un yetkilerinden daha ileri olup olmadığı meselesi değil; daha ziyade Alman general ile İngiliz amiralin yetkilerinin şu anda aynı olup olmadığı meselesidir".¹²⁰

Sonuç olarak Türk ordusunun yeniden yapılandırılması ihtiyacı, General Liman von Sanders'in İstanbul'a atanmasıyla uluslararası bir krize dönüşmüştür. Rusya, Boğazlar üzerindeki

¹¹⁷ Материалы по истории франко-русских отношений 1910—1914 гг. №. 821. 4/17 Декабря 1913. s. 667.

¹¹⁸ BDOW. Sir Edward Grey to Sir F. Bertie. №. 436. 16 December 1913. p. 387

¹¹⁹ Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, s. 298-299.

¹²⁰ Die Grosse Politik. 38. Band. Nr. 15486. 16 Dezember 1913. s. 259.

stratejik çıkarları doğrultusunda bu gelişmeyi Alman nüfuzunun artması ve kendi güvenliğine yönelik bir tehdit olarak değerlendirmiştir. Rusya'nın Liman von Sanders'in yetkilerinin sınırlandırılması yönündeki taleplerine karşı Almanya, misyonun tamamen Türk hükümetinin talebi doğrultusunda gerçekleştirildiğini vurgulayarak, kendi prestijini koruma amacıyla geri adım atmaktan kaçınmıştır. Kriz sürecinde, Rusya müttefikleri Fransa ve İngiltere'yi ortak bir tutum almaya ikna etmeye çalışmış; Fransa sınırlı destek vermekle birlikte doğrudan bir çatışmadan kaçınmış, İngiltere ise Almanya ile ilişkilerini zedelemek istememesi ve misyonu doğrudan bir tehdit olarak görmemesi nedeniyle temkinli bir yaklaşım sergilemiştir. Sonuç olarak, İtilaf Devletleri'nin itirazları Türk hükümeti tarafından "içişlerine müdahale" olarak reddedilmiştir. Bu durum, Almanya'nın diplomatik direncini ve İtilaf Devletleri arasındaki birlik eksikliğini ortaya koymakla kalmayıp, Birinci Dünya Savaşı öncesi büyük güçler arasındaki rekabetin Türkiye üzerindeki yoğunluğunu ve Türkiye'nin bu süreçteki stratejik önemini açıkça göstermiştir.

4. Ending the Liman von Sanders Crisis

İstanbul ve Boğazlar üzerindeki Rus-Alman çekişmesi bakımından Liman von Sanders misyonu Almanya açısından önemli bir başarı olarak ortaya çıkmaktadır. General Liman von Sanders'in yetki ve sorumluluk sahası General Freiherr von der Goltz'un görev ve yetkilerine kıyasla daha geniştir. Rusya ile politik bir kriz yaşanmasına rağmen General Liman von Sanders Türkiye'ye gelerek görevine başlamıştır. Almanya açısından artık bu meseleyi örtbas etmek ve Türk ordusunun reformunun yapılmasına yönelik tedbirleri sistematik olarak uygulamaya başlamak için doğru zaman gelmiştir.¹²¹ Sanders misyonunun mimarlarından olan Alman büyükelçi von Wangenheim'in girişimiyle mevcut durumun üstesinden gelmek için bir plan ortaya çıktı. İşin özü, General Liman von Sanders'in terfi etmesidir. Bu durum 1. Kolordu Komutanlığı görevinin bırakılması için bir bahane olacak şekilde olmalıdır, çünkü yeni rütbe, kolordu komutanlığı pozisyonuna uymayacaktır. Von Wangenheim'e göre generale tüm Türk ordusunun başına geçme fırsatı verilerek sorun çözülebilecektir. Bu planın uygulanması Generalin yetkilerini daha da genişletecek ve Türk ordusu üzerindeki nüfuzunu artıracaktır. Büyükelçi von Wangenheim, planının uygulanmasına giden yolda yalnızca iki ciddi engel görmüştür. Bunlardan ilki General Liman von Sanders'in ta kendisidir. Büyükelçisi Türkiye'yi ise ikinci engel olarak değerlendirmiştir.¹²²

Liman von Sanders anılarında "1. Kolordu Komutanlığı makamını terke ve Türklerin eline devir ve teslime mecbur kaldım" diye yazarken olayların nasıl geliştiği konusunda ilk olarak Almanya Dışişleri Bakanı von Jagow'u işaret etmektedir. Türk-Alman Askeri misyon sözleşmesinin Türkiye tarafından kabul edilmesinden sonra Almanya Dışişleri Bakanı von Jagow'un bu komutanlığın Rus hükümeti tarafında bir itirazla karşılaştığı ve eğer kendisinin kıtalarda çalışmak istiyorsa Askeri Heyet Başkanlığı ile beraber Edirne'deki 2. Kolordu Komutanlığı'nı üstlenmesinin daha uygun olacağı kararına vararak teklif ettiğini yazmaktadır. Liman von Sanders anılarında ilk başta bu değişikliğe imkân olmadığı görüşündedir. Çünkü Sanders'e göre gelecekteki çalışmalar için bir temel kuruluncaya kadar Askeri Heyet Başkanlığı'nın yeri İstanbul'dur. Ayrıca İstanbul-Edirne arası trenle 12 saat sürmektedir.¹²³

Rus-Alman diplomatik krizi ve İtilaf Devletleri Büyükelçilerinin İstanbul'da Türk hükümetine Alman Askerî Misyonu ile ilgili sözlü soruşturma talepleri karşısında von

¹²¹ Edward Mead Earle. *Turkey, the Great Powers, and the Bagdad Railway: A Study in Imperialism*. p. 270.

¹²² Gregor Schöllgen. *Imperialismus und Gleichgewicht: Deutschland, England und die orientalische Frage 1871-1914*. München: 3. Aufl., Oldenbourg, 2000. s.368.

¹²³ Liman von Sanders. *Fünf Jahre Türkei*. s. 14-15.

Wangenheim, Rusya'nın Alman askeri misyonuna duyduğu heyecanı tamamen anlamakta ve İstanbul'u gelecekte kendisine ait bir bölge olarak gören Rus ulusal duygusunu rahatsız ettiğinin farkındadır. Çünkü Türk başkentinde komuta yetkisine sahip bir Alman generalin varlığı Rusya'nın İstanbul ve Boğazlar siyasetinin planlarını bozmaktadır. Son yıllarda Rus dış politikasının Uzakdoğu'dan Ortadoğu, yani Türkiye üzerine yoğunlaştığı ve Rusya'nın Türkiye'nin toparlanmasına izin vermeyeceği de açıktır. Disiplinli bir askerî misyonun varlığı Türkiye'nin askerî açıdan güçlenmesine yol açacaktır. Ayrıca Türk ordusunda siyasetin kaybolması ve özellikle İstanbul'da subayların siyasetle herhangi bir şekilde ilgilenmemesi durumunda Jön Türk yönetiminin "Üçlü İttifak" bloğu ile dostluk bağlarını güçlendireceği de Rusya'nın bir endişe kaynağıdır. Bu nedenlerle Rusya'nın ana muhalefeti Alman askerî misyonuna, yani Türkiye'nin hızlıca güçlenmesine yöneliktir.¹²⁴

Von Wangenheim tarafından Dışişleri Bakanlığı'na yazılan bir telgrafta Sanders misyonunun mimarları olarak General Liman von Sanders için yeni bir pozisyon belirleyerek planını bakanlığa sunmuştur. Telgrafında bu planı şöyle yazmaktadır: "Benim fikrim bugün hâlâ önceki tüm reformcular tarafından paylaşıyor. Ancak Türkler generale kolordu komutanlığından daha yüksek bir komuta yetkisi vermek istemediler ve bu durumda elbette yerel birliklerin seçilmesi gerekiyordu. Etkili komuta olmadan general hiçbir şekilde görev yapamaz. Aksi takdirde öğrencilerini eğitmek için ihtiyaç duyduğu birlikler manevra sahasında hiç görünmeyebilir. Şimdiki planım, Liman'ın hem yerel hem de Edirne birliklerinin ait olduğu bir ordu teftiş biriminin başına getirilmesini sağlamaktır. Bronsart ikincisini alır. Burada bir Türk komutan oluyor. Bununla birlikte, her türlü manevra için her zaman Alman generalin emrinde kalmak zorunda olduğu sürece, misyona bağlı olmalıdır. Yeniden yapılanma, Liman'ın konumunda bir iyileşme anlamına gelecektir, ancak her halükârda Rusya'dan geri çekilme anlamına gelmemelidir; bu da Liman'ın yerel yüksek komutadan vazgeçmesini bir başarı olarak sayabilir. Bu bizi krizin akut aşamasından çıkarabilir, ancak temel aşamayı atlatmaz. Her halükârda iyi niyetimizi gösterir ve Rusya'nın müttefiklerine meseleden çekilmeleri için bir bahane verir".¹²⁵

Von Wangenheim tarafından 16 Aralık'ta Almanya Dışişleri Bakanlığı'na yazılan başka bir telgrafta "General Liman bugün benimle istişarede bulunduktan sonra Harp Bakanı'na şunu açıkladı: Eğer Türk hükümeti Alman misyonuna verilen pozisyon nedeniyle üçüncü güçlerle sorun yaşaması halinde kendisinin -generalin- bu sözleşmesi üzerinde hiçbir şekilde ısrar etmeyeceğini açıkladı. Onun için önemli olan tek şey, askeri öğrencilerin ve genelkurmay subaylarının pratik eğitimi için gerekli olan yerel kolordu birimlerinin her zaman ve kusursuz olarak emrinde olmasıydı. İkinci koşul altında örnek birlik belki Edirne'de kurulabilirdi. O zaman çözüm, I. Kolordu'nun generali yerine Avrupa Türkiye'sinde konuşlandırılan birliklerin müfettişliğine atanması olacaktır. General Liman'ın bana söylediğine göre İzzet Paşa bu öneriyi minnetle kabul etti ve hızlı bir karar sözü verdi".¹²⁶ Böylelikle von Wangenheim, General Liman'ı yeni atamanın bir rütbe indirimi olmadığına, aksine faaliyet kapsamını genişlettiğine ikna etmeyi başarmıştır. Dolayısıyla von Wangenheim'ın planı, tüm çatışmanın temel sorununu, yani İstanbul'daki kolordu komutanlığını çözme amaçlamıştır.

Ancak General Liman'ın bu isteği İzzet Paşa nezdinde olumlu olarak karşılanmış olsa da Sadrazam tarafından onaylanmamıştır. Von Wangenheim, Berlin'e çektiği telgraflarda İzzet Paşa'nın General Liman'ın isteğini reddetmesini Sadrazam Said Halim Paşa'nın açıklamalarıyla açıklamaktadır. Sadrazam Said Halim Paşa, İtilaf büyükelçileriyle yaptığı görüşmeler ve Paris, Londra ve Petersburg'daki Türk temsilcilerinin raporları aracılığıyla, Rusya ve müttefiklerinin bu

¹²⁴ Taylor, *The Struggle For Mastery in Europe*, p. 508.

¹²⁵ Die Grosse Politik. 38. Band. Nr. 15493. 17 Dezember 1913. s. 265-268.

¹²⁶ Die Grosse Politik. 38. Band. Nr. 15487. 16 Dezember 1913. s. 259-260.

konuda daha ciddi adımlar atmasının yakın zamanda mümkün olmadığı sonucuna varmıştır. Ayrıca 1. Kolordu Komutanlığı'nın General Liman'a devredilmesine ilişkin tüm hazırlıklar yapılmış ve basına duyurulmuş durumdadır. Diğer taraftan bu koşullar altında Türk hükümetinin en ufak bir geri çekilmesi hükümetin iç ve dış konumu açısından ve hatta Almanya'nın ve askeri misyonunun prestiji açısından feci sonuçları olacaktır. Von Wangenheim sonunun çözümünü hızlandırmak içinde hükümetinden Rus büyükelçi Girs ile görüşmek için izin talep etmektedir.¹²⁷

Von Wangenheim, Dışişleri Bakanlığı'na Türk hükümetinin neden misyonu İstanbul'da ve kendi komutanlıkları altında tutmak istediklerini açıklarken dış güçlerin entrikalarına ve artan milliyetçi söylemlere de dikkat çekmektedir. Von Wangenheim telgrafında "Jön Türklerin misyonu burada ve doğrudan genel komuta altında kurmak istemelerinin temel nedeni, İtilafçıların ve dış güçlerin entrikalarına karşı misyonu ve onun ordu üzerindeki etkisini kendi yönetimlerinin dayanak noktası olarak görmeleriydi. Şunu da belirtmek gerekir ki, Türkler bunun Rusya'ya doğru bir geri çekilme olduğundan şüphelenirlerse kesinlikle geri çekilmeyeceklerdir. Jön Türklerin sloganı: «Güçlüler karşısında tutunun! Ülkenin iç işlerine daha fazla müdahale edilmesine izin vermektense, düzgün bir şekilde batmak daha iyidir». Bu tehlikeli eğilimle elimden geldikçe mücadele ediyorum. Ancak ne yazık ki uzlaşmaz akımın her geçen gün zemin kazandığını görüyorum. Radikal Cemal Bey'in bakanlığa girişi bu açıdan anlamlıdır. Bu nedenle Babıali'nin, Liman'la yaptığı anlaşmanın arkasında durduğunu bize açıklamasına hazırlıklı olmalıyız. Bir İngiliz soruşturması ya da bir Rus tehdidi bile böyle bir karar en ufak bir şekilde değiştirilmeyecek. Londra ve St. Petersburg, Babıali'nin mevcut ruh hali hakkında çok az bilgi sahibi olmalı. Üçlü İtilaf için tehdit ve tavsiye zamanı sona ermiştir. Her durumda, Türkiye'nin Komutan General olarak Liman'a bağlı kalmasına ve Edirne'deki örnek birlikleri reddetmesine hazırlıklı olmalıyız"¹²⁸

Aynı zaman diliminde Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi M.N. Girs tarafından Rusya Dışişleri Bakanı S.D. Sazonov'a çekilen telgrafta von Wangenheim'in kendisini ziyaret ederek Rus-Alman anlaşmazlığının çözümü için yaptıkları görüşme hakkında bilgi vermiştir. Girs telgrafında von Wangenheim'in Rusya ile Almanya arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkta kendisini Rus büyükelçi Girs ile görüşmeye yetkili gördüğünü bildirmiştir. Girs gönderdiği telgrafta von Wangenheim'in şu ifadelerine yer veriyordu "... bana bu konuyla ilgili Berlin'e gönderdiği iki telgrafi okudu. İlkinde, Liman'ın buraya vardığında Türk Harbiye Nazırına, 1. Kolordu Komutanlığı'nın Türkiye için zorluk yaratması halinde Generalin Edirne Kolordu'sunun Alman subayına komuta etmeyi kabul etmeye hazır olduğunu ifade ettiğini bildirdi. ...İkincisinde von Wangenheim, Savaş Bakanı'ndan yanıt alamayınca Liman'ın rezervasyon yaparak ikinci kez talepte bulunduğunu bildiriyor. Askeri okul öğrencilerinin ve Genelkurmay'ın genç subaylarının eğitimi için İstanbul'da yeterince iyi eğitilmiş bir ordunun emrinde olması gerektiğini söyledi. İzzet Paşa, imzaladığı sözleşmede belirtilen 1. Kolordu Komutanlığı'nın Liman'da kalmasını daha yararlı bulduğunu söyleyerek bu teklifi reddetti". Rus büyükelçi Girs, von Wangenheim'den bu konuyu kendisine açıklaması için Berlin'den izin istemesini rica etmiş, von Wangenheim de kendisinin ve General Liman'ın Savaş Bakanının söz konusu bu yeni görüşe katılmasına ikna edebilmek için zaman ifade etmiştir. Girs, von Wangenheim'in Türkler iki kez başarısız bir şekilde uzlaşma girişimi yönündeki açıklamalarına şüphe ile yaklaşmaktadır.¹²⁹ Almanya Dışişleri Müsteşar Yardımcısı Zimmerman tarafından von Wangenheim'e yazılan telgraflarda da Rus tarafının sabırlı olması, yavaş yavaş Rusya'nın kaygılarının giderilmesini ve Türkiye'nin prestijiyile uyumlu isteklerinin dikkate alınmasını tavsiye etmektedir.

¹²⁷ Die Grosse Politik. 38. Band. Nr. 15489. 18 Dezember 1913. s. 261.

¹²⁸ Die Grosse Politik. 38. Band. Nr. 15493. 17 Dezember 1913. s. 265-268.

¹²⁹ Материалы по истории франко-русских отношений 1910—1914 гг. №. 1072. 6/19 Декабря 1913. s. 668.

Rusya Dışişleri Bakanı S.D. Sazonov, İstanbul'da M.N. Girs ve von Wangenheim arasında krizin çözümü için başlatılan görüşmelere St. Petersburg'daki Almanya Büyükelçisi Kont von Pourtales ile yaptığı görüşmelerde Rusya'da yerel kamuoyunun rahatlatılacak bir şeyin ortaya çıkmasına mutlu olduğu ifade etmiştir. Büyükelçisi Kont von Pourtales'in ifade ettiği üzere S.D. Sazonov, krizin Rusya'nın hassasiyetleri dikkate alınarak sona erdirilmesi için oluşturulacak "formül" seçimini Almanya'ya bırakacağını ifade etmiştir. Ayrıca Sazonov, Kont von Pourtales ile görüşmesinde Duma'da bir gensoru yapılmasını zor zorlukla engellediğini; bu nedenle, askeri misyon sorunu konusunda Rus ve Alman hükümetleri arasında dostane fikir alışverişinin bir şekilde söylenmesinin yararlı olacağını düşünerek her iki tarafı da tatmin edecek bir çözüm bulunması umudundan henüz vazgeçilmiş olmadığını aktarmıştır.¹³⁰

Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi M.N. Girs, 20 Aralık'ta S.D. Sazonov'a gönderdiği telgrafta Alman Büyükelçiliğinden aldığı haberlere dayanarak "Alman İmparatoru'nun General Liman hakkındaki varsayımını onayladığı ve bu konuyu bana açıklamasına ve bir anlaşmaya varmasına izin verdiği yönünde talimat aldığını öğrendim" diye yazmaktadır.¹³¹ Büyükelçi Girs, 24 Aralık'ta yazdığı başka bir telgrafında ise askeri okul öğrencilerinin ve Genelkurmay subaylarının eğitimi için bazı birimlerin Alman Generalinin emrine verilmesinin, Generalin bu birimlere komuta edeceği anlamına gelmediğini düşündüğünü, Rus askeri ajanı Leontyev'in (askeri ateşe) de aynı görüşü paylaştığını, sorunun çözümünün Rus askeri ajanı Leontyev ile Shrempel gerçekleştirilecek ilk görüşmede anlaşmanın ayrıntılarının netleşeceğini vurgulamıştır. Bu süreçte Almanya Dışişleri Bakanlığı da von Wangenheim Berlin'e çağırarak Rus-Alman anlaşmasının son versiyonu üzerinde konuşmak istemiştir. M.N. Girs, von Wangenheim'in Almanya'ya hareketinden önce sorunun çözülebileceğine de inanmaktadır.¹³² M.N. Girs, bir sonraki gün yolladığı telgrafta ise Sadrazamın General Liman'ın 1. Kolordu Komutanlığı'nın kısa süresine ilişkin sözde beyanını basına bildirme yönünde önerdiği kombinasyonun Almanya'daki kamuoyunu daha da rahatsız edeceği gerekçesiyle Berlin'de onaylanmadığını bildirdiğini yazmaktadır. Bu şunu göstermektedir ki, Rus askeri ateşe Leontyev ile Alman askeri ateşe Shrempel arasında sorunun çözüm için arasında yapılan ilk görüşme sadece bir girişim olarak kalmıştır.¹³³ M.N. Girs, von Wangenheim'in Almanya'ya hareketinden önce yaptığı son görüşmesinden bahsederken von Wangenheim'in bu krizin son bulması için elinden geleni yapacağını, Rusya kamuoyunun sakinleşmesi için meselenin derhal hallolması adına tüm argümanları Berlin'de dile getireceğini iddia ettiğini yazarken, von Wangenheim'in samimiyetine güvenmenin de zor olduğunu eklemektedir.¹³⁴

S.D. Sazonov, basında devam eden hararetli tartışmalardan dolayı von Wangenheim'in faaliyetlerini Rusya'daki kamuoyunu sakinleştirmeyeceğine inanmaktadır. Çünkü Alman diplomasisine saldıran "Yeni Zaman",¹³⁵ açıklamaların "derin bir samimiyetle damgalandığını ve genel olarak bir dizi yavan, beyaz iplikli safsata gibi görüldüğünü" kaydediyordu. Gazete, Rus diplomasisinden Almanya'yı Potsdam Anlaşması'nın ihlali konusunda uyarma, Rusya-Almanya

¹³⁰ Die Grosse Politik. 38. Band. Nr. 15494. 17 Dezember 1913. s. 269.

¹³¹ Материалы по истории франко-русских отношений 1910—1914 гг. №. 1073. 7/20 Декабря 1913. s. 670.

¹³² Материалы по истории франко-русских отношений 1910—1914 гг. №. 1086. 11/24 Декабря 1913. s. 672.

¹³³ Материалы по истории франко-русских отношений 1910—1914 гг. №. 1087. 12/25 Декабря 1913. s. 672.

¹³⁴ Материалы по истории франко-русских отношений 1910—1914 гг. №. 1092. 13/26 Декабря 1913. s. 673.

¹³⁵ "Новое время" isimli gazete.

ticaret anlaşmasının iptali konusunda uyarıda bulunma, Rus sermayesinin Alman bankalarının hesaplarından çekilmesi gibi adımlar atmasını talep etmektedir.¹³⁶

S.D. Sazonov, Sanders askeri misyonunun ortaya çıkardığı kriz karşısında Rusya kamuoyunun ve Rus diplomasisinin hareket yönünü ortaya koymak için Çar II. Nikola'ya özel bir toplantı yapılması için bir not sunmuştur. Bu not Almanya ile varılacak bir uzlaşmanın temel niteliğini oluşturmak içindir. S.D. Sazonov tarafından hazırlanan ve 23 Aralık 1913'te Çar II. Nikola'ya sunulan bu not Liman von Sanders'in misyonu ile doğrudan bağlantılı olarak Boğazlardaki durumun değişmesine yönelik gerçek bir tehdit olduğundan, Alman generalin Boğaz kıyısında kalmasıyla her türlü uzlaşma olasılığını reddetmektedir. Diğer taraftan bu notta çatışmanın tırmanması ve bir pan-Avrupa savaşına dönüşmesini önlemek için Almanya ve Türkiye ile müzakerelerin sürdürülmesini ve Üçlü İtilaf güçlerinin politikalarını koordine edilmesini önermiştir. Ayrıca Türkiye'ye karşı Küçük Asya'daki noktalardan birinin geçici işgali, Kafkasya'daki birliklerin güçlendirilmesi, mali boykot, temsilcilerin geri çağırılması gibi zorlayıcı tedbirlerin alınmasını önermiştir.¹³⁷ S.D. Sazonov tarafından Rus büyükelçilerine gönderilen ve Çar tarafından yapılmasına onay verilen özel toplantının dikkatine sunulan tez taslağının içeriğine bakıldığında.

1. Rusya, İstanbul dışında, örneğin Edirne'de bulunan Türk birliklerinin herhangi bir bölümüne bir Alman generalinin komuta etmesi ihtimalini kabul ederken, İstanbul'da bir Türk askeri birliğine komuta eden yabancı bir generalin komuta etmesini kabul edemez.

2. Dışişleri Bakanlığı Berlin ve İstanbul'da müzakerelere devam etmelidir.

3. Son haberlerin Alman hükümetinin bu konuda belirsiz bir eylem planına işaret ettiği göz önüne alındığında, taleplerimizi zorlayıcı önlemlerle desteklemenin gerekli olması halinde şu anda karar almak gerekmektedir.

4. Bu tedbirler, Rusya'nın Küçük Asya'daki noktalardan birini, örneğin Bayezid'i işgal etmesi ve Rusların talepleri karşılanıncaya kadar orada kalacağını ilan etmesi gerekmektedir.

5. Hangi kesin zorlama tedbirlerini uygulayabileceğimizi kesin olarak belirledikten sonra, zorlama tedbirlerine ancak bu tedbirleri belirledikten sonra karar vermemiz gerektiği göz önünde bulundurulduğunda, bu konu hakkında İngiliz ve Fransız hükümetleriyle gizli bir görüş alışverişinde bulunmak gerekmektedir. Her iki hükümetin de buna uygun eylemlerde bulunup bulunamayacağına dair bir öngöründe bulunulmalıdır.

6. Söz konusu hükümetlerle yapılacak müzakerelerde, mümkün olduğu takdirde ihtilafın daha da kötüleşmesini ve Avrupa çapında bir savaşla sonuçlanabilecek şekilde tırmanmasını önlemek için, her üç güç tarafından da son derece ihtiyatlı ve dostça bir hareket tarzının gerekliliği ortaya konulmalıdır. Aynı zamanda, ortak taleplerin savunulması konusunun bir kez başlatıldıktan sonra sona erdirilmesinin gerekliliği konusunda Fransa ve İngiltere'yi ikna etmek için çaba sarf edilmesi gerekmektedir.

7. Bu bakış açısı her üç güç tarafından da kabul edilirse ve Berlin'deki müzakereler istenilen sonuca yol açmazsa, zorlayıcı tedbirler üzerinde anlaşmaya varılması gerekir. Bunlar şunları içerebilir: a) Türkiye'ye karşı istikrarlı bir şekilde yürütülen mali boykot; b) Eğer bu yöntem istenilen sonuçları vermez ve istenilen etkiyi yaratmaz ise, Edirne sorunu olduğu gibi, üç güç İstanbul'daki temsilcilerini geri çekebilirdi; c) Rusya, Fransa ve İngiltere hükümetleri aynı anda taleplerinin yerine getirilmesi için belirlenen son tarihi Babıali'ye bildirecekler, ardından

¹³⁶ Аветян, *Русско-Германские дипломатические отношения*, s. 228.

¹³⁷ Захер, "Константинополь и проливы", s. 41-42.

zorlayıcı tedbirleri uygulamaya başlayacaklar ve ancak talepler yerine getirilince bu tedbirlere son verecekleri uyarısında bulunacaklardır.

8. Rusya'nın zorlayıcı tedbirleri zamanında kabul etmesi, Kafkasya'daki birliklerin takviye edilmesi gibi askeri nitelikte bazı hazırlık tedbirlerini gerektirmesi halinde, bu tedbirlerin mümkün olduğunca az duyurularak yapılması arzu edilmektedir.

9. Toplantının sonuçları, Dışişleri Bakanının almış olduğu en yüksek derece uyarınca, Majesteleri İmparatorluk'un bilgisine sunulacaktır.¹³⁸

Notanın Çar'a sunulduğu günden bu yana geçen haftada, Sazonov'un toplantı üyelerine açıkladığı gibi, İstanbul'dan "çelişkili" haberler alınmıştır. Örneğin, Girs tarafından 29 Aralık tarihli bir telgrafta General Liman'ın 1. Kolordu Komutanlığı'ndan ayrılıp, askeri okulların eğitmeni ve askeri misyon başkanı olarak kalmaya devam ettiği, 30 Aralık tarihli telgrafta ise General Liman'ın 1. Kolordu Komutanlığı'ndan istifa etmesinin henüz gerçekleşmediği bildirilmektedir.

31 Aralık 1913'te V.N. Kokovtsov başkanlığında Savaş Bakanı V.A Sukhomlinov, Deniz Bakanı I.K. Grigorovich, Dışişleri Bakanı S.D. Sazonov ve Genelkurmay Başkanı Y.G. Zhilinsky'in katılımıyla toplantı yapılmıştır.¹³⁹ Kokovtsov, toplantının amacını "olayların olası bir şekilde değişmesi durumunda alınması gereken pozisyonu belirlemek" olduğunu belirterek Rusya'nın yol haritasını ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Toplantı da General Sanders'in Kolordu Komutanlığı kabul edilemez olarak nitelendirmiştir. Savaş Bakanı Sukhomlinov, General Sanders'in İstanbul'a gelişini ve görevini von der Goltz'un sisteminden ve onun eğitmenlik görevlerinden farklı olduğunu, eski eğitmenlerin Alman ordusunun en kötü unsurunu temsil ettiğini ve ayrıca Almanya'nın Balkan Savaşı'nda Türkiye'ye sağladığı silah ve mühimmat kaliteli olmadığını vurgulayarak General Sanders'in ve ona kırk kişilik subay grubunun Alman ordusunun en iyi subayları olduğuna dikkat çekmiştir.¹⁴⁰ Ayrıca Türk ordusunun yeniden örgütlenmesini enerjik bir şekilde üstlenen Almanya'nın planı açık görmekte olup Alman misyonuna emanet edilen Türk birlikleri doğal olarak Kafkasya'da Rusya'ya yöneleceğini vurgulamıştır.¹⁴¹

S.D. Sazonov, Türkiye'ye yönelik mali boykot planının başarısızlığa uğradığını belirterek, bunun nedenini "Fransız hükümetinin her zaman Fransız mali çevrelerini gerektiği gibi etkileme olanağına sahip olmaması" gerçeğine bağlamaktadır. Sazonov'a göre dikkatli bir duruş sergilemeye çalışan Kokovtsov, Alman hükümetinin durumdan bir çıkış yolu aradığını ancak Almanya'nın içeride ve dışarıda prestijini koruması gerektiğine dikkat çekerek Rusya'nın amaçladığı hedefe ulaşmasının imkânsız olduğu tümüyle anlayıncaya kadar Berlin ile müzakereleri sürdürmek gerektiği inancındadır. Sazonov toplantıda bu ihtiyatlı görüşe katılmakla birlikte Kokovtsov'un "herhangi bir karar almadan önce imparatorluk hükümetinin Fransa'dan ne ölçüde destek alacağını ve buna güvenip güvenemeyeceklerini bilmeleri gerektiğini" ortaya koyarak Türkiye'ye karşı "etki önlemleri" tartışmasını başlatmıştır. Sazonov, Üçlü İtilafın tüm güçlerinin iş birliğini sağlama umuduyla baskı önlemleri öngördüğünü teyit ederken, İngiltere'nin ne kadar enerjik bir şekilde hareket etmeye hazır olacağının belirsiz olduğunu belirtmiştir. Fransa'nın ise azami ölçüde aktif desteğine güvenilebileceğini söylemiştir.¹⁴² Kokovtsov,

¹³⁸ Адамов, *Константинополь Пролиты*, s. 64-65.

¹³⁹ Bodger, A. "Russia and the End of the Ottoman Empire." *In The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, edited by Marian Kent, 76-110. London: Allen and Unwin, 1984, p. 89.(Bodger, 2005)

¹⁴⁰ Mesut Uyar, Edward J. Erickson. *Amilitary History of the Ottomans: From Osman to Atatürk*. p. 238.

¹⁴¹ Адамов, *Константинополь Пролиты*, s. 66.

¹⁴² Rusya'nın Paris Büyükelçisi A.P. İzvolski tarafından St. Petersburg'a gönderilen telgraflarda da Fransız Cumhuriyet Hükümeti'nin, General Sanders'in İstanbul'daki misyonu ile ilgili olarak Rus Hükümeti

İngiltere'nin yalnızca Rusya'ya önemli bir yardım sağlamayan ve İngiliz Amiral Limpus'un İstanbul'daki varlığı nedeniyle Almanya'nın işini kolaylaştıran konumundan duyduğu memnuniyetsizliği açıkça ifade ederek Almanya'nın müzakereler sırasında Türk filosunun İngiliz amiralin denetiminde olmasından dolayı Almanya üzerinde hiçbir güçlü korku yaratmadığını ifade etmiştir. Bundan dolayı Rus hükümeti İngiltere'nin desteği olmadan Almanya ve Avusturya'nın savunacağı Türkiye'ye karşı çıkmaya cesaret edemezdir. S.D. Sazonov şöyle devam ederek "Gerçekte, Rusya'nın yalnızca Fransa'nın desteğiyle hareket etmesi Almanya açısından tehlikeli görünmüyor. Her iki gücün de savaş alanındaki başarılar her zaman varsayımsal olsa bile, Almanya'ya ölümcül bir darbe indirmesi pek mümkün görünmüyor. İngiltere'nin katılımıyla verilecek bir mücadele, altı hafta içinde bir İngiliz saldırısıyla tam bir toplumsal iç felakete sürüklenme tehlikesinin açıkça farkında olan Almanya için ölümcül olabilir. İngiltere, Almanya için berbattır ve Almanların İngiltere'nin artan gücüne karşı duyduğu nefretin nedeni de bu bilinçte yatmaktadır. Bu koşullarla bağlantılı olarak imparatorluk hükümetinin, kararlı bir eyleme geçmeden önce, aktif katılımı güvence altına alınmayan Londra kabinesinin desteğini alması gerekecektir".¹⁴³

Almanya ile bir savaş olasılığını dikkate alan Kokovtsov, "Almanya ile savaş arzu edilir mi ve Rusya buna gidebilir mi?" diye soru sorduğunda Sazonov şu cevabı veriyor: Almanya ile savaş istenmeyen bir durumdur ve Rusya şu anda Almanya ile savaşılabir mi? Bu soruya cevap veren Savaş Bakanı ve Genelkurmay Başkanı "Rusya'nın Almanya ile tek başına, hatta Avusturya ile tek başına çarpışmaya bile tam olarak hazır olduğunu" kesin bir dille ilan etmiş, ancak böyle tek bir çatışmanın yaşanması pek mümkün görünmediğini ekleyerek böyle bir savaş ihtimalinde Üçlü İttifak'ın tamamının muhatap olacağını açıklamıştır.¹⁴⁴

Yine de Kokovtsov zorluk ve riskleri göz önünde bulundurarak Trabzon'u işgal etmekten ve diğer doğrudan zorlama yöntemlerinden uzak durmanın uygun olacağını düşündüğünü ifade etmiş, Sazonov ise "Trabzon limanı üzerinden Küçük Asya'ya yapılan sevkiyatın durdurulmasını" önermiştir. Deniz Bakanı Grigoroviç ise Sinop'u işgal etmeyi önermiştir. Kokovtsov ise bunun Almanya'nın müdahalesine yol açacağını bir kez daha vurgulamıştır. Sazonov buna itiraz ederek İngiltere'nin Rusya'nın eylemlerine katılımını hesaba katarak Almanya'nın müdahale etmeme olasılığı olduğunu, "Bayezid'in planlanan işgalini göstererek Almanya'nın müdahalesini önleyebilecek çok güçlü bir önlem olarak nitelemiştir. Sazonov'un görüşleri askeri yetkiler tarafından desteklenmiş, Türkiye'nin batıda Yunanistan ile savaşa hazırlık içinde olduğunu ifade edilerek Kafkasya cephelerindeki askeri zaafı göz önüne alarak Bayezid'i işgal etmenin kolay olduğunu vurgulamışlardır. Sazonov'a ve askeri yetkililere göre tek yapılması gereken Rus filosunu Boğaz'a indirmektir. Sazonov ise toplantıda askeri yetkilileri desteklemektedir. Ona göre Rus filosunun Boğaz'da görünmesi İstanbul'da karışıklığa ve belki de bir devrime yol açacaktır. Bu da Alman misyonu sorununu kökten çözecektir."¹⁴⁵

tarafından gerçekleştirilen tüm eylemlere katılmaya kararlı bir şekilde karar verdiğine dair güvence verdiğini yazmakta, Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi von Wangenheim'in şuan Berlin'de olduğuna dikkat çekerek Rus hükümetinin meşru taleplerini karşılama ihtiyacını içinde çalıştığını bildirmekteydi. Ayrıca A.P. İzvolski Fransız hükümetinin artık Üçlü İtilaf'ın kendi görüşlerine üstünlük sağlamak için Berlin'e veya İstanbul'a nasıl müdahale edebileceğine hangi diplomatik önlemlerin alınacağını Rus Hükümeti ile tartışmaya hazır olduğunu yenilemişti. Материалы по истории франко-русских отношений 1910—1914 гг. №. 607. 17/30 Декабря 1913. s. 674-675.

¹⁴³ Фишер, Проблема черноморских проливов в российско-германских дипломатических отношениях в 1908 - 1914 гг. s. 410.

¹⁴⁴ Адамов, Константинополь Пролиты. s. 67.

¹⁴⁵ Адамов, Константинополь Пролиты. s. 68.

Toplantı sonucunda Türkiye üzerindeki baskının artırılmasına ve aynı zamanda İngiltere ve Fransa'yı Rusya'nın konumunu pratik ve etkili bir şekilde desteklemesi için teşvik edilmesine karar verilmiştir. İngiltere ve Fransa'nın aktif katılımı olmadan, Rusya hükümeti Almanya ile savaş başlatmanın mümkün olmadığını, bu nedenle Berlin ile müzakerelerin tam anlamıyla başarısızlıkları netleşene kadar sürdürülmesine karar verilmiştir. Çünkü Almanya yaşanılacak bir savaş Rusya için en büyük felaket olacaktı. Rus ordusunun ve filosunun Japon Savaşı'ndan sonraki yeniden yapılanma süreci halen devam etmektedir. Ayrıca ülkedeki istikrarsız iç siyasi durumda göz önüne alındığında savaş karşıtı bir duyarlılığın artması ve devrimci hareketin gelişmesi de söz konusudur.¹⁴⁶

Söz konusu krizin sona erdirilmesinin ikinci aşaması olarak nitelendirebileceğimiz von Wangenheim'in Berlin'e gitmesi ve Dışişleri Bakanlığı'nın onayı ile Rusya'nın Berlin Büyükelçisi S.N. Sverbeev ile müzakerelere başlaması Sanders krizinin son bulması yönünde atılan en somut adımdır. Rus Büyükelçi S.N. Sverbeev, von Wangenheim ile ilk görüşmesinin analizini yaparken “dostça bir sohbette onunla askeri görevle ilgili mevcut zor durumdan kurtulmanın bir yolunu tartıştık”, “Alman Büyükelçisi bana, Berlin Kabinesinin içtenlikle bizimle kabul edilebilir bir uzlaşmaya varmak ve bunu yapmanın uygun bir yolunu bulmak istediğini, von Wangenheim'in ise bu anlamda mümkün olan her şekilde İstanbul'da çalışmaya hazır olduğunu” söylediğini yazmaktadır. S.N. Sverbeev'in bu süreçte dışişlerinden istediği en önemli nokta ise Rusya'nın ultimatoma vermeden veya herhangi bir süre belirlenmesini talep etmeden Almanya'nın işini kolaylaştırmasıdır.¹⁴⁷ Bu sırada İstanbul'da boş durmayan Rus Büyükelçi Girs, Sadrazam Halim Paşayla yaptığı bir görüşmesinde Türkiye'nin ve genel olarak Avrupa'daki tüm siyasi durumun çıkarları açısından Liman I. Kolordu Komutanlığı'nın komuta sorununun hızla ortadan kaldırılmasının mümkün olduğunu bir kez daha gündeme getirerek makul bir çözümün yollarını aramaya devam etmiştir. Diplomatik bir dil ile Girs'in isteğini tekrar reddeden Sadrazam Halim Paşa, meseleyi halletmek için her türlü çabayı göstereceğini ve eninde sonunda bunda başarılı olacağını ancak biraz zamana ihtiyacı olduğunu söyleyerek sorunu Türk çıkmazına sokmuştur.¹⁴⁸

S.D. Sazonov'dan söz konusu ihtilafın sona erdirilmesi ve Rusya'nın çıkarlarının korunması talimatını alan S.N. Sverbeev, 29 Aralık'ta mevcut krizin çözüm yolları hakkında von Wangenheim ile toplantı yapmıştır. Deneyimli bir diplomat olan von Wangenheim, Almanya'nın onurunu ve uluslararası prestijini koruması gerektiğinden Türkiye'nin yeni eğitmen gönderme talebini dikkate alan Berlin Kabinesi'nin ve kendisinin, Almanya'nın Türkiye'de askeri eğitmen faaliyetlerine yeniden başlamasının Rusya'da herhangi bir hoşnutsuzluğa yol açmaması gerektiği ile söze başlamış, von der Goltz'un faaliyetlerinin tam bir başarısızlıkla sonuçlandığından Türk subayları üzerinde fiili bir güç sağlayacak yeni bir askeri misyonun sıkı bir şekilde örgütlenmesinin gerekliliğini açıkça ortaya koyarak komuta yetkisinin Alman subaylarının elinde olmasını gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Girs'in kendisine, İstanbul'daki Alman komutanlığının Rusya'da yarattığı heyecanı söylemesiyle birlikte hatasını anladığını ve aynı zamanda bu sorunun bir çözüme kavuşturulmamış olmasından duyduğu samimi üzüntüyü de Sverbeev'e iletmiştir. Ancak von Wangenheim sorunun çözümü konusunda Almanya'nın prestijine değer veren her iki müttefikinin de eğitmenler konusunda taviz verilmemesinden dolayı söz konusu krizin karmaşıklığını söylese de mevcut durumdan çıkış yolu

¹⁴⁶ История внешней политики России: В 5 т. Т. 5. Конец XIX — начало XX века (От русско-французского союза до Октябрьской революции). — М.: Академический проект; Парадигма, 2018. — 658 с. (Концепции). s. 346.(века, 2018)

¹⁴⁷ Материалы по истории франко-русских отношений 1910—1914 гг. №. 308. 17/30 Декабря 1913. s. 676.

¹⁴⁸ Материалы по истории франко-русских отношений 1910—1914 гг. №. 1100. 17/30 Декабря 1913. s. 676.

bulmakta herhangi bir zorluk görmediği ve Rusya ile karşılıklı memnuniyet temelinde sorunu çözeceğinin garantisini vermiştir.¹⁴⁹

S.N. Sverbeev, von Wangenheim ile görüşmesinde İtilaf Devletlerinin üzerinde en çok durduğu nokta olan “İstanbul’da bir karışıklık çıkması durumunda General Sanders’in hareketi nasıl olacak” sorusuna değinerek İstanbul’daki birliklerin komutası kimde olacağına değinmiştir. Von Wangenheim verdiği yanıtta, başkentteki tüm büyük askeri birliklerin doğrudan Türk subaylarının komutası altına verileceğini ve Almanların Türkiye’nin çeşitli ikincil şehirlerinde belki sadece on veya üç tümeni ellerinde bırakacaklarını da hatta şimdi İstanbul’da konuşlanmış olan tümen, polisin kendisine bağlı olduğu ve kamu düzenini sağlamakla görevli bir Türk generalinin komutası altında olduğu bilgisini vermiştir. Diğer taraftan başında bir Alman subayının bulunduğu ikinci tümenin ise Asya kıyısına nakledilmiş olan Üsküdar’da konuşlandığı bilgisini vererek ne General Sanders’in ne de diğer subaylarının polisle hiçbir ortak noktasının olmadığını ve herhangi bir karışıklık veya yeni bir devrim durumunda “durumları çok kritik olacağı için sokaklarda bile görünmeyeceklerini” ileri sürmüştür. Von Wangenheim, bu yolla General Sanders’in siyasete karışma durumunun olmadığını ve hatta kendisinin görev sahasına bile karışmasına izin vermeyeceğini vurgulamıştır.¹⁵⁰

Rus Büyükelçi S.N. Sverbeev’in von Wangenheim’e yönettiği en kritik soru ise meselenin Rusya açısından nasıl çözülebileceğine dair sorusudur. Von Wangenheim verdiği yanıtta: “şu anda General Sanders yerel askeri koşulları iyice incelemeli, Genelkurmay ve tüm diğer yetkililerle yakın ilişkilere girmelidir. Bütün bunlara alışıp askeri teşkilatı tanıdıktan sonra, artık komutayı Türk generaline devretme zamanı gelecektir. Şimdi, artık bu mümkün değil, çünkü Türkiye bunu kabul etmek istemiyor. Ancak General Sanders bir sonraki rütbeye, Süvari Generalliğine terfi ettiğinde artık onun kolordu başında durması mümkün olmayacak ve Türk Hükümeti, General Sanders’i Türk Mareşallik rütbesine yükseltmeyi kabul etmek zorunda kalacaktır”. S.N. Sverbeev General Sanders’in bir üst rütbeye ne zaman terfi olacağını sorduğunda, von Wangenheim kesin bir tarih belirtmeden önümüzdeki yıl diyerek ucu açık bir cevapla Rus hükümetinin tatmin olmayacağı bir cevap vermiştir. Bu görüşme üzerine taslak bir anlaşma metni oluşturulmuş ve Almanya Dışişleri Bakanı G. Yagov’a sunulmuştur.¹⁵¹ 2 Ocak 1914 tarihinde G. Yagov ile Sverbeev arasındaki görüşmeyi Sazonov’a telgraf çeken büyükelçi: “Yagov, General Sanders’in Alman hizmetinde süvari generalliğine terfi ettirileceğini ve Türk yetkilerinde Generali mareşalliğine terfi edeceğini gizlice bana bildirdi” diye yazmıştır.¹⁵²

Bu dönemde İngiliz diplomasisi, Rusya ile Almanya arasında bir pozisyon olarak ana çizgisini takip etmeye devam etmiştir. İngiltere’nin Berlin Büyükelçisi Sir E. Goschen sürekli olarak Almanya Dışişleri Bakanlığı ile temaslarını sürdürerek meselenin diplomasi ile çözülmesine çalışmış, yaptığı itirazlarla Genel Sanders’in görev yerinin değiştirilmesi istemiştir. Almanya Dışişleri Bakanı von Jagow ise Türk hükümetinin Alman Askeri Misyonunun karargâh olarak İstanbul’u seçmesinin Türk hükümetinin isteği olduğu, tüm askeri okulların başkentte olması ve bunların Türk ordusunun yeniden yapılanmasıyla görevli subayların emri altında olmasının kesinlikle gerekli olmasından dolayı olduğunu açıklamıştır.¹⁵³ İngilizlerde Ruslar gibi İstanbul’daki 1. Kolordu Komutanlığı’nın İstanbul Boğazı’nın ve Çanakkale

¹⁴⁹ Материалы по истории франко-русских отношений 1910—1914 гг. №. Весьма конфиденциальное письмо. 18/31 Декабря 1913. s. 679-680.

¹⁵⁰ Материалы по истории франко-русских отношений 1910—1914 гг. №. Весьма конфиденциальное письмо. 18/31 Декабря 1913. s. 680.

¹⁵¹ Материалы по истории франко-русских отношений 1910—1914 гг. №. Весьма конфиденциальное письмо. 18/31 Декабря 1913. s. 680.

¹⁵² Захер, “Константинополь и проливы”, s. 46.

¹⁵³ BDOW. Sir E. Goschen to Sir Edward Grey. №. 453. 30 December 1913. p. 403-404.

Boğazı'nın savunulmasıyla veya bir devrim durumunda düzenin sağlanmasıyla ilgili alacakları pozisyon nedeniyle endişelerini korumuşlardır. Diğer taraftan Berlin'de devam eden Rus-Alman müzakereleri sırasında İngiliz siyasetçilerin bu konudaki görüşlerini dile getiren İngiltere'nin St. Petersburg Büyükelçisi J. Buchanan şunları yazmıştır: “Rusya'nın kendi çıkarlarını güvence altına almak için uygun gördüğü hiçbir tedbire itiraz etmeyeceğiz. Ancak mevcut koşullar altında bence bundan daha ileri gitmemiz için hiçbir neden yok”. J. Buchanan'ın bu sözleri Sir Edward Gray tarafından da onaylanmış ve Sir Edward Gray bu konudaki kendi bakış açısıyla aynı olduğunu ifade ettiğini yazmıştır.¹⁵⁴

14 Ocak 1914'te General Liman von Sanders İmparator II. Wilhelm tarafından Almanya süvari generalliğe terfi ettirilmiş, bu da mareşal olarak atanmasını sağlamıştır. Sözleşme şartlarına göre bu, otomatik olarak Türkiye'deki rütbesinin artmasına yol açmaktadır. Ertesi gün Türk Hükümeti tarafından “müşir” yani Türk mareşallığına terfi ettirilmiştir. Böylelikle General Sanders Türk Ordusunun Genel Müfettişi görevini devralmıştır. İngiliz amirali zaten Türk filosunun komutanı olduğu için Rusya'nın böyle bir atamaya itiraz etmesi mümkün değildir. Von Sanders'in yeni statüsü aslında Türk ordusunun en üst düzey komutanı olarak görevlerini sınırlamamıştır. Alınan kararla Liman von Sanders'in askeri misyon meselesi resmen çözüme kavuşturulmuştur.¹⁵⁵

Alınan sonuç itibarıyla Rus diplomasisinin zaferinden memnun olduğunu düşünmek yanlış olacaktır. Kâğıt üzerinde General Sanders'in rütbesi değişmiş, ancak Türk ordusuna katılım amacı değişmemiştir. Alman hükümeti bu değişikliklerle Rusya'nın isteklerini yerine getiriyormuş gibi bir izlenim yaratmış ve St. Petersburg'un daha fazla ısrar etmesi engellenmiştir. İstanbul'daki Rus Büyükelçi Girs tarafından yapılan durum değerlendirmesinde “Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentini de içine alacak olan ve birinci bölgenin müfettiş rütbesine denk gelen bir bölgede fiili bir muharebe birliğinin komutasının General Sanders'a verilmesini bizim açımızdan kabul edilemez buluyordum. Şimdi tam tersine, kendisine bir ordu müfettişi görevi veren, Alman askeri misyonunun başı olmasından kaynaklanan görevleri kabul edilebilir buluyorum” diye Rusya için uygun olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁶

Rusya'nın Berlin Büyükelçisi S.N. Sverbeev'in General Liman von Sanders'in atanmasına ilişkin Sazonov'a verdiği 16 Ocak tarihli raporunda şöyle yazdı: “Ancak, General Liman'ın 1. Kolordu Komutanlığı'ndan alınmasının yalnızca biçimsel bir taviz olduğu ve hiçbir şekilde Liman'ın askeriye üzerindeki belirleyici etkisini ortadan kaldırmadığı gerçeğini gözden kaçırmamalıyız. Türkiye'deki işler. General Sanders ve adı her neyse, açıkça askeri gücü kendi elinde toplayabilecek ve Türk birliklerinin fiili komutanı haline gelebilecek.”¹⁵⁷

S.D. Sazonov ise anılarında şunları yazıyordu: “Liman'ın bu yeni atanması, Türk ordusunun başkomutanı olarak önemini azaltmadı ve bu nedenle yeni yumuşatılmış haliyle bile

¹⁵⁴ BDOW. Sir E. Buchanan to Sir Edward Grey. №. 463. 7 January 1914. p. 403-404; Taylor, *The Struggle For Mastery in Europe*, p. 508.

¹⁵⁵ История внешней политики России. С. 347; Материалы по истории франко-русских отношений 1910—1914 гг. №. 6. 2/15 января 1914. s. 688; Schöllgen, *Imperialismus und Gleichgewicht*. s. 369.

¹⁵⁶ Международные отношения в эпоху империализма : документы из архивов царского и Временного правительств 1878-1917 гг. : Серия 3. Т. 1. : 1914-1917. - М. ; Л. : Гос. соц.- экон. изд-во, 1931-1938. [Т. 1 : 14 января - 13 марта 1914 г.] / подгот. к печ. А. Л. Попов. - 1931. - XLIII, 614 с. №.2. 14/1 января 1914. s. 10.(Ерусалимский & империализма, 1938)

¹⁵⁷ Захер, “Константинополь и проливы”, s. 46; Материалы по истории франко-русских отношений 1910—1914 гг. №. Весьма конфиденциальное письмо. 2 января 1914. s. 683.

bizim için tatsız ve karsızdı. Ancak Almanya ile ilişkilerimizin tehlikeli bir şekilde kötüleşme riski karşı elde edilen başarının daha ötesine gidemedik”.¹⁵⁸

Rus Büyükelçi Girs İstanbul’da General Sanders’in “Mareşal” rütbesine terfi edildiğini Dışişleri Bakanlığına bildirirken bu konuda Enver Paşa’nın Sanders’in 1. Kolordu Komutanlığı görevinden alınması nedeniyle Alman büyükelçiliğinin onun tüm ordunun genel müfettişi olarak atanmasını gizlice istediğini, ancak Enver Paşa’nın askeri misyon şefi unvanının yeterince yüksek bir konum sağladığına inandığını ve böyle bir atamaya gerek görmediğini yazmaktadır. Ama notunun sonuna “her olursa olsun bu konunun çözümlenmiş sayılması gerektiğine inanıyorum” diyerek konunun kapandığını söylemektedir.¹⁵⁹

Rusya Dışişleri Bakanı S.D. Sazonov, Liman von Sanders Askeri Misyon sorununun her iki ülke açısından olumlu bir şekilde çözülmesini memnuniyetle karşılamasına karşın, o sırada Üsküdar’da bulunan bir tümenin başında bir Alman subayının bulunmasını da gündeme getirerek aynı şekilde Almanya’nın konuya müdahil olmasını ve söz konusu komutan yerine Türk komutanın atanmasını istemiştir. Berlin’deki Rusya Büyükelçisi Sverbeev tarafından Almanya Dışişleri Bakanı’na bu konu açıklandığında von Jagow bu konuyla ilgilenmediği şekilde bir cevaplayarak Almanya’yı doğrudan konu dışı bırakmıştır. S.D. Sazonov’un itirazlarına rağmen bir yandan Alman hükümetinin kararlı tutumu, diğer yandan müttefiklerinin Rusya’ya destek vermemesi nedeniyle bu girişim başarılı olmamıştır. Aslına bakıldığında İngiltere, Fransa ve Rusya’nın İstanbul’da zamanında sergilediği sözlü soruşturma ve konuyu açıklığa kavuşturup Türkiye üzerinde baskı kurma girişiminden ziyade Rus diplomasinin Berlin’deki bireysel hamlesinin daha büyük bir başarı şansına sahip olduğu da ortaya çıkmıştır.¹⁶⁰

Alman Askeri Misyonunun Türkiye’deki faaliyetleri düşünüldüğünde Rusya Dışişleri Bakanı sorunun çözüldüğünü gerçek anlamda düşünmemiştir. Nitekim Alman Askeri misyonunun çalışmaları, tahkimatlarıyla birlikte Karadeniz boğazlarına ve coğrafi araştırmalar ve bölgenin keşifleri yoluyla Rusya’ya karşı birliklerin konuşlandırılmasına hazırlanacak olan Doğu Anadolu’ya odaklanmıştır. Alman subayları, boğazlardaki tahkimatları ve topçu silahlarını güçlendirmek için özel bir plan geliştirmiştir. 16 Şubat 1914’te Liman von Sanders, Kaiser’e, özellikle Almanların boğazlar üzerinde tam bir kontrol kurması açısından, boğazlar hakkında bilgilerin ana hatlarını çizdiği bir rapor sunmak üzere Berlin’e gitmiştir. Nisan 1914’te Alman uzmanlar boğaza mayın döşemek için bir planlar hazırlanmış, kıyı tahkimatlarının topları modern Alman silahlarıyla yeniden donatılmış ve Mayıs ayının sonunda bir Alman topçu eğitmeni Boğaz’daki tüm savunma yapılarına komuta etmeye başlamıştır. Alman askeri misyonunun fiili faaliyetleri Birinci Dünya Savaşı’nın patlak vermesine kadar devam etmiştir.¹⁶¹ Liman von Sanders’in misyonu konusundaki anlaşmazlık, Birinci Dünya Savaşı’nın arifesinde yaşanan son uluslararası krizdir.

Conclusion

Balkan Savaşı’nın Türkiye için felaketle sonuçlanmasının ardından devletin dağılmaktan kurtulması için ordunun tekrardan modernize ve organize edilmesi şart olmuştur. Dönemin sadrazamı Mahmud Şevket Paşa’nın isteği ve Almanya’nın İstanbul Büyükelçisi von Wangenheim’in Almanya’nın Ortadoğu’daki çıkarları için Türkiye’nin yaşaması adına Türk ordusunun yeniden organize olmasını gerektiği görüşüyle Almanya İmparatoru II. Wilhelm’in doğrudan onayı ile 1913 yılı içerisinde Liman von Sanders misyonu oluşturulmaya başlanılmıştır.

¹⁵⁸ Сазонов, *Воспоминания*, s. 139.

¹⁵⁹ Международные отношения в эпоху империализма. Серия 3. Т. 1. №.3. 16/3 января 1914. s. 31.

¹⁶⁰ BDOW. Sir L. Allet to Sir Edward Grey. №. 470. 24 January 1914. p. 421

¹⁶¹ Фишер, *Проблема черноморских проливов в российско-германских дипломатических отношениях в 1908 - 1914 гг.* s. 418.

Türkiye ile Almanya arasında 27 Ekim 1913'te Berlin'de Türk-Alman Askeri İş birliği Anlaşması'nın imzalanması ile General Liman von Sanders'i İstanbul'daki 1. Kolordu Komutanlığı'nın komutanı olarak atanmıştır.

Bu anlaşma Rusya'nın yönetici çevrelerinde şiddetli bir öfkeye neden olmuş ve misyonun başkanı General Liman von Sanders'in İstanbul bölgesindeki Türk kolordusuna komuta edeceği ve aslında boğazları kontrol altında tutacağı görüşü ortaya çıkmıştır. İlk başta Almanya ile Rusya arasında Berlin'de Alman askeri misyonunun varlığı, yetkileri ve İstanbul hükümeti üzerindeki gücü konusunda müzakereler yapılmış, ancak Almanya'nın taviz vermemesi üzerine başarısızla sonuçlanmıştır. Rus hükümeti bunun üzerine müttefikleri İngiltere ve Fransa'nın politik desteğine başvurarak konuyu İstanbul'da çözüm yoluna başvurmuştur. Rusya, İngiltere ve Fransa arasında varılan görüş birliği neticesinde İstanbul hükümetine sözlü talep niteliğinde bir talep iletilmiş ve General Sanders'in yeni görevinden duyulan rahatsızlık dile getirilmiştir. Ancak Türk hükümetinin konuyu iç mesele olarak kabul etmesi ve dışarıdan müdahale kabul etmemesi dolayısıyla istenilen sonuç yine alınamamıştır. Ancak General Sanders'in İstanbul'a gelip göreve başlamasıyla birlikte Almanya istediği hedefe ulaştığından dolayı Rusya ile daha fazla bir mücadeleye girmemek için General Sanders'in yetki ve rütbesinde değişiklik yapmak suretiyle Rusya ile anlaşma yoluna gitmiştir. Yine Alman büyükelçi von Wangenheim'in temas ve girişimleriyle General Sanders ilk olarak Berlin'de Almanya süvari generalliğine yükseltilmiş, bir sonraki günde Türk hükümeti tarafından "müşir" yani mareşal rütbesi verilmiştir. Böylelikle Rusya'nın itiraz ettiği nokta olan İstanbul'daki 1. Kolordu Komutanlığı sorunu çözüme kavuşturulmuş ve General Sanders'e Türk ordularının müfettişi görevi verilerek Rusya'nın istediği yapılmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak Almanya'nın Rus hakimiyet sahasındaki askeri ve politik faaliyetleri Rusya'nın itirazları ile karşı karşıya kalmış ve Birinci Dünya Savaşı öncesindeki son büyük diplomatik kriz olarak ortaya çıkmıştır.

Bibliography

- Aktaş, H. (2019). GERİ ÇEKİLDİ: Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Görev Yapan Alman Subaylarının Faaliyetlerinin Bir Değerlendirmesi ve Türk Askerinin Konumu (Geri Çekildi/Kaldırıldı). In: Osman KÖSE.
- Amt, G. A., Mendelssohn-Bartholdy, A., Lepsius, J., & Thimme, F. (1922). *Die grosse politik der europaischen kabinette, 1871-1914*. Deutsche Verlag fur Politik und Geschichte.
- Bayur, Y. H. (1940). Türk inkılâbı tarihi. (No Title).
- Bethmann-Golweg, T. (1925). Thoughts of War. *Betrachtungen zum Weltkrieg*.
- Bodger, A. (2005). Russia and the End of the Ottoman Empire. In *The Great Powers and the end of the Ottoman Empire* (pp. 83–116). Routledge.
- Earle, E. M. (1923). *Turkey, the great powers, and the Bagdad railway: A study in imperialism*. New York, The Macmillan Company.
- Fay, S. B. (1928). The origins of the World War. *The Macmillan Company*
- Georgiev, V. A. e. (1975). Внешняя политика России на Ближнем Востоке в конце 30-начале 40-х годов XIX в. (No Title).
- Göl, H. (2021). Belgelerle Mahmut Şevket Paşa Suikastı. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 7(1), 334–362.
- Goldfrank, D. M. (2007). Ronald Park Bobroff. Roads to Glory: Late Imperial Russia and the Turkish Straits. New York: IB Taurus. 2006. Pp. xi, 251. \$74.95. In: The University of Chicago Press.
- Gooch, G. P., & Temperley, H. W. V. (1927). *British Documents on the Origins of the War, 1898-1914* (Vol. 2). HM Stationery Office.
- Gursel, H. F. (1968). *Tarih boyunca Turk-Rus Ilisikleri*. Baha Matbaası.
- Hardinge, C. H. (1947). Old diplomacy: the reminiscences of Lord Hardinge of Penshurst. (No Title).
- İrtem, S. K. (1936). *Boğazlar meselesi*. Akşam Matbaası.
- Istiagin, L. G. e. (1979). Германское проникновение в Иран и русско-германские противоречия накануне первой мировой войны. (No Title).
- Kılıç, S. (2014). Liman von Sanders' in Çanakkale Savaşları ile. *Gazi Akademik Bakış*(14), 1–19.
- Koç, R. OSMANLI DONANMASINDA MODERNLEŞME HAREKETLERİNE BİR ÖRNEK: AMİRAL ARTHUR LİMPUS RAPORU. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 128(253), 345–380.
- Kurat, A. N. (1970). Türkiye ve Rusya: XVIII. yüzyıl sonundan kurtuluş savaşına kadar Türk-Rus ilişkileri (1798-1919). (No Title).
- Lepsius, J., Mendelssohn-Bartholdy, A., & Thimme, F. (1925). *Die grosse politik der europaischen kabinette, 1871-1914: Sammlung der diplomatischen akten des*

Auswärtigen amtes, im auftrage des Auswärtigen amtes. Deutsche veragsgesellschaft für politik und geschichte.

- Materials on the history of Franco-Russian relations for 1910-1914. (1922). *B. I.*
- Mesut, U. (2019). Sanders askeri yardım misyonu (1913-1918). *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 15(30), 29–84.
- Raif, R. A.-R. Boğazlar Meselesi. *Bâb-ı Ali Hariciye Nezareti, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1334.*
- Sazonov, S. (1927). *Memories. Kn. Published-in-the-E. Siyalski.*
- Schöllgen, G. (2000). Imperialismus Und Gleichgewicht: Deutschland, England Und Die Orientalische Frage 1871-1914. *De Gruyter Oldenbourg.*
- Taylor, A. J. P. (1954). The struggle for mastery in Europe, 1848-1918. (*No Title*).
- Taylor, A. J. P. (1976). *The Habsburg monarchy, 1809-1918: a history of the Austrian Empire and Austria-Hungary* (Vol. 683). University of Chicago Press.
- Trumpener, U. (2005). Germany and the End of the Ottoman Empire. In *The Great Powers and the end of the Ottoman Empire* (pp. 117–146). Routledge.
- Tukin, C., & Aksoy, B. (1999). *Boğazlar meselesi*. Pan Yayıncılık.
- Tunç, S. (2018). FRANSIZ ASKERÎ ATAŞESİ YARBAY MAUCORPS'UN GÖZÜYLE ALMAN ASKERÎ HEYETİ VE GENERAL LİMAN VON SANDERS'İN İSTANBUL'DAKİ FAALİYETLERİ. *Cedrus*.
- Uyar, M., & Erickson, E. J. (2009). *A military history of the Ottomans: From Osman to Atatürk*. Bloomsbury Publishing USA.
- von Sanders, O. V. K. L. (1920). *Fünf Jahre Türkei: Mit zahlreiche Textskizzen und drei Kartenbeilagen*. A. Scherl, gmbh.
- Аветян, А. С. (1966). Германский империализм на Ближнем Востоке.
- Аветян, А. С. (1985). *Русско-германские дипломатические отношения накануне первой мировой войны, 1910-1914*. «Наука».
- Бестужев-Лада, И. В. (1961). *Борьба в России по вопросам внешней политики, 1906-1910*. Изд-во Академии наук СССР.
- века, К. Х. н. Х. (2018). История внешней политики России.
- Георгиев, В. А., & Киняпина, Н. С. (1978). *Восточный вопрос во внешней политике России: конец XVIII-начало XX в*. Nauka.
- Горяинов, С. (2014). *Босфор и Дарданеллы. Исследование вопроса о проливах по дипломатической переписке, хранящейся в Государственном и С.-Петербургском Главном архивах*. Directmedia.
- Гришинский, А. (1913). *История русской армии и флота*. Рипол Классик.
- Ерусалимский, А. С., & империализма, К. п. и. д. э. (1938). *Международные отношения в эпоху империализма: документы из архивов Царского и Временного правительства 1878-1917: серия II: 1900-1913. 14 сентября-13 ноября 1911 г*. Государственное издательство политической литературы.

- Захер, Я. (1924). Константинополь и проливы. *Красный архив*, 7, 32–54.
- Константинополь и Проливы: по секретным документам бывшего министра иностранных дел. Т. 1-2. – М.: 1925., 1-2.
- Лунева, Ю. (2022). *Босфор и Дарданеллы. Тайные провокации накануне Первой мировой войны (1908–1914)*. Litres.
- Нольде, Б. (1915). Босфор и Дарданеллы/Внешняя политика. Исторические очерки. In: Пг.
- Петров, М. А. (1926). Подготовка России к мировой войне на море. In: Москва; Ленинград: Государственное военное издательство.
- Покровский, М. Н. (2011). Внешняя политика России в XX веке.
- Сазонов, С. Д. (2015). *Воспоминания*. Directmedia.
- Фадеев, А. В. (1958). Россия и Восточный кризис 20-х годов XIX века.
- Фишер, Л. А. (2009). *Проблема черноморских проливов в российско-германских дипломатических отношениях в 1908-1914 гг* [Российский государственный педагогический университет им. АИ Герцена].
- Шеремет, В. И. (1975). *Турция и Адрианопольский мир 1829 г: из истории вост. вопроса*. Наука.